

Vänd dem inte ryggen

**Utbildningsmaterial om hedersrelaterat
våld och förtryck**

Du får gärna citera Socialstyrelsens texter om du uppger källan, exempelvis i utbildningsmaterial till självkostnadspris, men du får inte använda texterna i kommersiella sammanhang. Socialstyrelsen har ensamrätt att bestämma hur detta verk får användas, enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (upphovsrättslagen). Även bilder, fotografier och illustrationer är skyddade av upphovsrätten, och du måste ha upphovsmannens tillstånd för att använda dem.

ISBN 978-91-7555-134-0
Artikelnummer 2014-1-6

Publicerad www.socialstyrelsen.se, januari 2013

Förord

Våld i nära relationer är ett sammansatt och mångfasetterat problem. Förutom att det är ett folkhälsoproblem innebär det också stort lidande för den som blir utsatt. Detta ställer krav på att personalen som kommer i kontakt med våldsutsatta har tillräcklig kunskap inom området.

Socialstyrelsen har fått i uppdrag av regeringen att verka för att förbättra kompetens och vidareutbildning för personal inom såväl socialtjänst som hälso- och sjukvård som möter våldsutsatta kvinnor (regleringsbrev S2010/9147/SK).

Det här utbildningsmaterialet är en del av detta uppdrag och är avsett att vara ett stöd i kompetenshöjning för personal inom socialtjänst och hälso- och sjukvård. Det kan användas av chefer som planerar utbildning och kompetenshöjning, av utbildningsledare som genomför utbildningar och av personal som en del av lärandet på arbetsplatsen.

Utbildningsmaterialet har författats av Lotta Nilsson. Projektledare har varit Kerstin Nordstrand, Lina Leander har varit huvudansvarig för en kartläggning av interventioner vid hedersrelaterat våld och Shriti Radia har gjort den juridiska granskningen. Samtliga nämnda vid Socialstyrelsen.

Håkan Thorsén, docent vid Örebro universitet, har bidragit till avsnittet om ett etiskt perspektiv. Under arbetets gång har även andra personer både inom och utanför Socialstyrelsen bidragit med värdefulla synpunkter.

Lars-Erik Holm
Generaldirektör

Innehåll

Förord	3
Sammanfattning	7
Inledning	9
Särskild utsatthet	10
Begrepp	11
Perspektiv på hedersrelaterat våld.....	12
Om utbildningsmaterialet	14
Bättre kompetens om särskilt utsatta grupper.....	14
Kunskapsunderlag	15
Förslag till upplägg av kompetenshöjning och utbildning.....	15
Ledningsansvar	16
Utsatta för hedersrelaterat våld.....	17
Utsatta och utövare.....	17
Det hedersrelaterade våldets kännetecken	18
Våldets och förtryckets uttryck.....	19
Omfattning	22
Uppbrottsprocessen.....	22
Att uppmärksamma och möta de utsatta.....	25
Respekt och förståelse – nyckelord i samtalet	25
Se varje människas behov	25
Ett etiskt perspektiv	28
Hur upptäcka och fråga om våld och utsatthet?.....	29
Samhällets ansvar.....	33
Några gemensamma utgångspunkter.....	33
Socialtjänstens ansvar	34
Hälso- och sjukvårdens ansvar.....	46
Ungdomsmottagningar.....	48
Elevhälsan	50
Andra åtgärder.....	51
Samverkan	51
Anmälningsskyldighet om barn som far illa.....	52
Referenser	53
Offentliga publikationer	56
Aktuella lagar och förordningar.....	58

Sammanfattning

De som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck får inte alltid den hjälp och det stöd som de behöver och har rätt till, trots att kommunerna enligt socialtjänstlagen har ett ansvar för att de ska få det. Socialstyrelsen har också i sin tillsynsverksamhet riktat kritik mot flera kommuner när det gäller hanteringen av ärenden som har rört hedersrelaterat våld.

Utgångspunkten måste vara att aldrig göra avkall på de utsattas rättigheter, oavsett om det är barn eller vuxna och oavsett hur komplexa eller komplicerade situationerna kan vara. Det handlar om mänskliga rättigheter.

Hedersrelaterat våld och förtryck kännetecknas bland annat av att det är kollektivt utövat, dvs. att det kan vara flera förövare, t.ex. i den närmaste familjen, samt att det kan vara sanktionerat eller pådrivet från omgivningen. Kontrollen av flickors och kvinnors sexualitet är central liksom att valet av partner inte är individens utan familjens eller ett större kollektivs angelägenhet. Våldet och förtrycket kan ta sig många olika uttryck: fysiskt, psykiskt, socialt och sexuellt, och det kan röra sig om en rad olika handlingar från relativt sett vardagliga begränsningar i livet som gäller klädval och socialt umgänge, till livsval som utbildning och val av äktenskapspartner samt grovt våld, inklusive dödligt våld.

Det är både flickor och kvinnor samt pojkar och män som utsätts för hedersrelaterat våld och förövarna kan både vara kvinnor och män. Homo- och bisexuella personer samt transpersoner kan drabbas särskilt hårt.

Att vara utsatt för hedersrelaterat våld kan ge såväl kortvariga som långvariga psykiska konsekvenser och besvär, t.ex. depression, sömn- och ätstörningar, ångest samt skuld- och skamkänslor. En del som varit utsatta drabbas också av posttraumatiskt stressyndrom (PTSD). En konsekvens för dem som lämnar sin familj kan bli stor ensamhet och isolering, som i sin tur kan leda till omfattande och långvariga behov av stöd och hjälp.

Personer som är utsatta för hedersrelaterat våld kan behöva ha kontakt med och få insatser från flera olika aktörer. De kan behöva stöd och hjälp från socialtjänsten, vård eller behandling från hälso- och sjukvården samt kontakt med rättsväsendet om de har gjort en polisanmälan. Ideella organisationer kan många gånger vara ett värdefullt komplement till myndigheterna. Samverkan mellan olika aktörer är av stor betydelse.

Det är viktigt att personal inom socialtjänst och hälso- och sjukvård har kunskap om hedersrelaterat våld. För att kunna hjälpa en person som är utsatt och få slut på våldet är det första steget att få vetskap om våldet så att personen får den hjälp och det stöd som hon eller han behöver och har rätt till. De som är utsatta för hedersrelaterat våld kan ha svårt att berätta om våldet på eget initiativ på grund av rädsla som är kopplad till hot samt känslor av skuld och skam. Att ställa frågor om våld är ett sätt att upptäcka att en person är utsatt. Ett gott och kunnigt bemötande, lyhördhet och förståelse är grundläggande i mötet med personer som är utsatta för våld.

Enligt en tidigare rapport från Socialstyrelsen kan brist på kunskap leda till en osäkerhet i bemötande och handläggning som antingen leder till att professionella ingriper för lite, dvs. tolererar våldet och förtrycket, eller att de ingriper för kraftfullt utan att grunda bedömningen på den enskilda personens situation.

De insatser som kan bli aktuella kan från socialtjänsten vara ekonomiskt bistånd, placering av barn och unga under 18 år, skyddat boende för vuxna samt råd och stöd. Från hälso- och sjukvården kan det bli aktuellt med medicinsk behandling och psykosociala insatser som krisbearbetning, stödsamtal och psykoterapi.

Syftet med det här utbildningsmaterialet är att höja medvetenheten och kompetensen hos olika personalgrupper för att behoven av stöd och hjälp hos de personer som är utsatta för hedersrelaterat våld bättre ska tillgodoses.

Inledning

År 2002 mördades den 26-åriga Fadime Sahindal av sin far. Faderns motiv var att hon hade vanhedrat familjen. Fadime vägrade att gifta sig med en kusin, och hon ville själv bestämma vem hon skulle dela sitt liv med. Efter mordet på Fadime har hedersrelaterat våld och förtryck uppmärksamats allt mer. Titeln på det här utbildningsmaterialet är, något omformulerat, hämtad från det tal som Fadime Sahindal höll i riksdagen ett par månader innan hon mördades. Hon avslutade talet så här:

Oavsett vilken kulturell bakgrund man har bör det vara en självklarhet för varje ung kvinna att både få ha sin familj och det liv man önskar sig. Men tyvärr är det ingen självklarhet för många tjejer. Och jag hoppas att ni inte vänder dem ryggen, att ni inte blundar för dem. Tack för att ni lyssnade [1].

Det står dock klart att flickor och pojkar samt kvinnor och män även i dag drabbas av detta våld och förtryck. Exempelvis gjorde Ungdomsstyrelsen en undersökning 2009 där 5 procent av de tillfrågade i 16–25-årsåldern uppgav att de upplevde att föräldrar, religion eller kultur begränsade deras val av äktenskapspartner, vilket motsvarade 70 000 personer i befolkningen [2].

Kommunerna har enligt socialtjänstlagen ansvar för att ge stöd och hjälp åt dem som drabbas av våld. Samhället har också ansvar för att förebygga våld och ge skydd åt dem som drabbas. Utgångspunkten för arbetet med dem som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck måste vara att aldrig göra avkall på de utsattas rättigheter, oavsett om det är barn eller vuxna, och oavsett hur komplexa och komplicerade situationerna kan vara. Det handlar om mänskliga rättigheter.

Under de senaste åren har Socialstyrelsen i sin tillsynsverksamhet riktat kritik mot flera kommuner när det gäller hantering av ärenden som har rört hedersrelaterat våld. En del brister är mer generella, som att det saknats en struktur och helhetssyn, det saknats genomförandeplaner, dokumentationen har delvis varit bristfällig och otydlig och det har funnits brister i bemötandet samt saknats ett barnperspektiv. Andra brister är mer specifika: det saknats tydliga risk- och säkerhetsbedömningar kopplade till hedersproblematik, socialtjänsten har inte tagit hänsyn till polisens bedömning om en hög risk för våld och personalen har för lite kunskap om hur hedersrelaterat våld tar sig uttryck och hur denna typ av våld bör utredas.¹

De som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck får alltså inte alltid den hjälp och det stöd som de behöver – och som de har rätt till. Detta gäller både barn och vuxna och det gäller även då personer på eget initiativ har berättat om sin utsatthet. Kunskapen om denna typ av våld och stödet till dem som utsätts varierar mellan olika kommuner [3].

¹ Se till exempel Socialstyrelsens tillsynsbeslut Dnr 9.1-23836/2012 och Dnr 9.2-43401/2012.

Socialtjänsten har ansvar för att ge stöd och hjälp till dem som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck, och detta ansvar är lika stort som ansvaret för att ge stöd och hjälp till exempelvis kvinnor som utsätts för våld av en partner eller före detta partner.

Allt arbete för att stödja och hjälpa utsatta personer, såväl barn som vuxna, måste utgå ifrån och ha den utsatta personens behov i fokus.

Hedersrelaterat våld samt andra typer av våld är brott mot den svenska lagstiftningen och kränker den våldsutsatta personens mänskliga rättigheter.

Särskild utsatthet

Regeringen har pekat på att kunskapen om vissa grupper av våldsutsatta kvinnor behöver förbättras bland personal i socialtjänst och hälso- och sjukvård.² De särskilt sårbara grupper som nämns är kvinnor med missbruk- och beroendeproblematik, kvinnor med funktionsnedsättning, äldre kvinnor, kvinnor med utländsk bakgrund och kvinnor som utsätts för hedersrelaterat våld.³

Grupperna är heterogena och överlappar varandra. Därför kan det vara bra att inte fokusera på ”grupptillhörighet” utan att utgå ifrån olika faktorer som kan påverka den enskilda individens sårbarhet. Det är alltid individen som måste vara utgångspunkten för bedömningen av hennes eller hans situation och behov.

Inom viktimologin⁴ används begreppet sårbar bland annat för att beskriva brottets konsekvenser för dem som utsätts – det vill säga att brottet kan ge upphov till särskilt allvarliga reaktioner, problem eller behov. En annan dimension av sårbarhet handlar om en grups resurser eller förmåga att utnyttja sina resurser – ekonomiska, sociala och politiska [4].

Det finns många omständigheter som rör sårbarhet och som kan spela roll för en och samma individ: nationell bakgrund, fysisk och psykisk funktionsförmåga, närståendes normer kring självbestämmande över sexualitet och familjebildning, ålder, sexuell läggning, drogvanor med mera. Detta beskrivs i Socialstyrelsens handbok *Våld. Handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld*.⁵

Exempel på olika sårbarhetsfaktorer är [5]:

- okunnighet om de rättigheter man har
- socialt och ekonomiskt beroende av närstående eller av samhället
- konflikt mellan närståendes och andras förväntningar
- isolering och ensamhet
- beroende av andra för att klara vardagslivet
- starkt beroende av våldsutövaren.

² Se proposition 2006/07:38 Socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor s. 16.

³ I detta utbildningsmaterial kommer begreppet i fortsättningen även att användas i denna förkortade form, det vill säga hedersrelaterat våld i stället för hedersrelaterat våld och förtryck.

⁴ Viktimologi är det akademiska studiet av viktimisering och brottsoffer och av personer som riskerar att utsättas för brott, och är en delvetenskap av kriminologin.

⁵ Den kommer i fortsättningen att hänvisas till som handboken *Våld*.

Att utsättas för brott kan få särskilt allvarliga konsekvenser om gärningspersonen till exempel är någon som brottsoffret känner och litar på. Reaktionerna, problemen och behoven kan påverkas när brotten kan sägas vara ”tillitsbrott”, det vill säga då gärningspersonen är bekant, brotten inträffar i hemmet och andra inte får kännedom om det.

Dessutom kan det finnas hinder i omgivningen på grund av okunskap eller förutfattade meningar om olika grupper. Ett exempel på förutfattade meningar är när omvärlden passivt accepterar våld mot en missbrukande kvinna enbart som en följd av hennes missbruk, och ett annat är när andra människor antar att våldet har samband med en viss kultur.

När det gäller personer som utsätts för hedersrelaterat våld finns det några ytterligare faktorer att ta hänsyn till [6, 7]:

- De kan ha varit utsatta från tidig ålder.
- Våldet har kollektiv karaktär, det vill säga att det kan vara flera förövare från både familjen och släkten och att våldet även kan vara sanktionerat eller pådrivet av familjemedlemmar eller släktingar som inte direkt medverkar i att utöva våld.
- Den som lämnar sin familj kan bli mycket isolerad.

Begreppet sårbar används även inom folkhälsovetenskapen. Här används begreppet för att förklara varför vissa grupper av människor är sämre ställda än andra i nästan alla hälsoavseenden. Tanken är att vissa grupper utmärks av en ökad allmän sårbarhet som gör dem sämre ställda i en rad olika avseenden.⁶

Begrepp

Hedersrelaterat våld och förtryck

Begreppet hedersrelaterat våld och förtryck är etablerat men saknar en enhetlig definition, även om det i många sammanhang beskrivs på ett likartat sätt. Utgångspunkten i det här utbildningsmaterialet är regeringens beskrivning i skrivelsen 2007/08:39 *Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer*.

I regeringens handlingsplan används begreppet även i förkortad form, det vill säga ”hedersrelaterat våld”. I flera sammanhang används även begreppen hedersvåld, hedersförtryck och våld i hederns namn som synonymier.

Det som kännetecknar hedersrelaterat våld är bland annat att det har att göra med föreställningar om oskuld och kyskhet och synen att flickors och kvinnors faktiska eller påstådda beteende påverkar familjens rykte och anseende. En flicka eller kvinna förväntas vara oskuld när hon gifter sig, och kontrollen av flickors och kvinnors sexualitet är avgörande. Valet av partner är också familjens eller släktens angelägenhet snarare än individens, och det är något som gäller både flickor, kvinnor, pojkar och män. Denna typ av våld är ofta planerat och kan både utövas och sanktioneras kollektivt, exempelvis

⁶ Janlert U. Folkhälsovetenskapligt lexikon. 2000.

utövas av den närmaste familjen och vara sanktionerat av släktingar utanför den närmaste kretsen [8, 9].

FN har definierat heder som en del av en traditionell familjeideologi som dikterar villkor för kvinnors sexualitet och familjeroll. Den innebär att identiteter och handlingar som bryter mot dessa normer, exempelvis otrohet, sex före äktenskapet, att umgås med ”fel” personer och i vissa fall även att bli våldtagen, kan ge upphov till starka sanktioner och även dödligt våld [10].

Våld eller andra övergrepp enligt socialtjänstlagen

Våld är ett mångtydigt begrepp som i både forskning och praktik kan definieras på olika sätt. I socialtjänstlagen (2001:453), SoL, framgår att socialnämnden särskilt ska beakta att kvinnor som är eller har varit utsatta för våld eller andra övergrepp av närstående kan vara i behov av stöd och hjälp för att förändra sin situation.⁷ ”Våld eller andra övergrepp” avser i detta sammanhang systematisk misshandel och andra övergrepp som t.ex. omfattas av de bestämmelser om kvinnofridsbrott som finns i 4 kap. 4 a § brottsbalken, BrB. De brottsliga gärningar som avses där är exempelvis misshandel, olaga hot, olaga tvång, sexuellt eller annat ofredande samt sexuellt utnyttjande.⁸ Flera enskilda handlingar, som i sig är straffbara, kan här tillsammans utgöra ett brott med högre straffvärde än de enskilda gärningarna var för sig.

Närstående

Med närstående menas att det finns en nära och förtroendefull relation mellan förövaren och brottsoffret.⁹ Det kan exempelvis röra sig om en make, sambo, pojk- eller flickvän, ett syskon, barn eller barnbarn samt om föräldrar och fosterföräldrar eller andra närstående såsom mor- och farföräldrar, mosttrar och fastrar, morbröder och farbröder.¹⁰

Skyddat boende

Ett av Socialstyrelsens uppdrag har omfattat att definiera begreppet skyddat boende. Definitionen avser den språkliga termen skyddat boende. Det är inte en juridisk definition.

Socialtjänstinsatsen *skyddat boende* definieras som en boendeinrättning som tillhandahåller platser för heldygnsvistelse avsedda för personer som behöver insatser i form av skydd mot hot, våld eller andra övergrepp tillsammans med andra relevanta insatser [11].

Perspektiv på hedersrelaterat våld

Det finns olika sätt att förstå hedersrelaterat våld. I en kunskaps- och forskningsöversikt redogör Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK) för tre perspektiv på denna typ av våld. Förenklat kan de sammanfattas så här:

⁷ 5 kap. 11 § andra stycket SoL.

⁸ Prop. 2006/07:38.

⁹ 5 kap. 11 § SoL.

¹⁰ Prop. 2006/07:38 s. 31 och 46.

- Det *kulturella perspektivet* fokuserar på kulturella och värderingsmässiga skillnader. Våldet grundar sig enligt detta perspektiv på en så kallad hedersideologi.
- *Könsperspektivet* rör kvinnors utsatthet för våld och kopplar våldet till ”mäns globala strukturella överordning.”
- Det *intersektionella perspektivet* har fokus på maktrelationer och en analys av hur kön, etnicitet och klass hänger samman med varandra.

Ett vidare resonemang kring detta finns i *Hedersrelaterat våld och förtryck – en kunskaps- och forskningsöversikt* [12].

NCK konstaterar dock att det finns enighet om våldsutövandets former – att våldet tar sig kollektiva uttryck och att både kvinnor och män utsätts för det. Enligt översikten visar forskningen inte på något samband mellan hedersrelaterat våld och någon specifik religion utan det förekommer inom olika kulturer och religioner.

I studien *Hedersrelaterade traditioner i en svensk kontext. En studie av omhändertagna flickor* beskrivs på sidan 23 att det som karaktäriserar ”den hederskulturella institutionen [...] är att kontrollen av kvinnors sexualitet – särskilt kvinnlig oskuld vid äktenskapets ingående – är en förutsättning för gruppens existens” [13]. Det är avgörande att gifta sig inom den egna gruppen (så kallad endogami) samt att kontrollera kvinnors sexualitet och barnafödande.

Det finns alltså en bristande samsyn när det gäller hur hedersrelaterat våld ska förstås – och i viss mån när det gäller vilka handlingar som omfattas av begreppet – men detta får inte hindra att de berörda yrkesgrupperna uppmärksammar problematiken och de utsattas situation och behov.

Hedersrelaterat våld i olika former och med olika grovhetsgrad är ett allvarligt problem. Samhället har ansvar både för att förebygga våldet och för att skydda, vårda, stödja och hjälpa dem som drabbas, i enlighet med svensk lagstiftning och internationella konventioner om mänskliga rättigheter.

Om utbildningsmaterialet

Personal inom vård och omsorg behöver mer kunskap om vissa särskilt sårbara grupper av våldsutsatta kvinnor, däribland kvinnor som utsätts för hedersrelaterat våld. Det konstaterades i prop. 2006/07:38 *Socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor*.

Många behöver baskunskap och vissa behöver särskild, djupare kompetens. Det är också viktigt med en helhetssyn på arbetet med våld och övergrepp i nära relationer [7]. Samtidigt behöver man uppmärksamma och ta hänsyn till det hedersrelaterade våldets särskilda kännetecken, och därför behövs en publikation med fokus på denna typ av våld.

Socialstyrelsens och länsstyrelsernas tillsyn har visat att det finns stora skillnader mellan olika kommuner när det gäller arbetet med personer som har utsatts för hedersrelaterat våld, liksom när det gäller kommunernas arbete med våldsutsatta kvinnor generellt [14].

Syftet med detta utbildningsmaterial är att öka kunskapen hos olika personalgrupper om hedersrelaterat våld och förtryck. Förhoppningen är att de yrkesverksamma ska kunna uppmärksamma dem som utsätts för hedersrelaterat våld och se till att de får det stöd och den hjälp som de behöver.

Det är viktigt att ha en grundläggande förståelse för våld i nära relationer. Detta utbildningsmaterial och de källor som det hänvisas till kan därför kompletteras med relevant litteratur, exempelvis antologin *Våldsutsatta kvinnor – samhällets ansvar* från NCK.

Det här materialet omfattar inte enbart kvinnor som utsätts för hedersrelaterat våld eftersom även män och transpersoner drabbas. I regeringens handlingsplan om bland annat hedersrelaterat våld [9] är också skrivningarna könsneutrala både när det gäller dem som utsätts och dem som utövar våldet och förtrycket.

Bättre kompetens om särskilt utsatta grupper

Socialstyrelsen har fått i uppdrag av regeringen att förbättra kompetensen och vidareutbilda personal inom socialtjänsten och hälso- och sjukvården om särskilt utsatta grupper. Syftet är att personer som utsätts för våld ska få ett bättre stöd. Under 2011 publicerades två utbildningsmaterial som i stor utsträckning har använts som förlaga till detta material:

- *Sällan sedda. Utbildningsmaterial om våld mot kvinnor med funktionsnedsättning.*
- *Skylla sig själv? Utbildningsmaterial om våld mot kvinnor med missbruks- eller beroendeproblem.*

Utöver detta utbildningsmaterial om hedersrelaterat våld och förtryck publiceras nu följande material:

- *Ensam och utsatt. Om våld mot kvinnor med utländsk bakgrund.*
- *Blånader och silverhår. Om våld mot äldre kvinnor.*

Kunskapsunderlag

Innehållet i detta utbildningsmaterial baseras på aktuell lagstiftning, rapporter och andra publikationer från myndigheter, handlingsplaner från regeringen, med mera.

Inom ramen för arbetet har Socialstyrelsen också samtalat med personer från olika yrkesgrupper och med några enskilda personer som varit utsatta för våld, för att få en bild av de aktuella problemen och behoven som ett underlag till arbetet.

Som en del i arbetet gjorde Socialstyrelsen också under 2012 en systematisk kartläggning av risk- och skyddsfaktorer samt interventioner vid hedersrelaterat våld. Det påträffades dock inga relevanta studier inom ramen för kartläggningen.

Förslag till upplägg av kompetenshöjning och utbildning

Utbildningsmaterialet riktar sig till personal inom socialtjänst och hälso- och sjukvård, inklusive elevhälsan, och ungdomsmottagningar. Kunskap om hedersrelaterat våld är viktig inom alla delar av både socialtjänsten och hälso- och sjukvården.

I några avsnitt finns frågor som kan bidra till reflektion på egen hand eller fungera som underlag för gruppdiskussioner på arbetsplatser i studiecirkelform eller som annan intern utbildning.

En gemensam utbildning för socialtjänsten och hälso- och sjukvården kan vara ett bra tillfälle för att lära av varandra och för att diskutera och klargöra hur olika verksamheter kan komplettera varandra. Andra aktörer kan bjudas in för dialog eller seminarier om olika teman och för att diskutera vad respektive aktör kan bidra med i fråga om stöd, hjälp och kompetens.

Utbildningen kan läggas upp utifrån utbildningsmaterialet tre huvudteman:

Tillfälle 1. Vad vet vi om hedersrelaterat våld och förtryck? Våldets karaktär, dess uttryck och konsekvenser, omfattning, utsatta och förövare.

Tillfälle 2. Att uppmärksamma och möta personer som har utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck. Hur upptäcker man våldet? Att ställa frågor om våld. Vad är viktigt i bemötandet av de som utsatts? Vilka dilemman kan man ställas inför som professionell i mötet med utsatta personer?

Tillfälle 3. Att utreda och bedöma behov och att ge stöd och hjälp. Samhällets ansvar. Hur kan behoven av stöd och hjälp se ut för dem som har

utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck? Vad bör en utredning innehålla? Vilka insatser eller åtgärder kan behövas? Vilket ansvar har socialtjänsten och hälso- och sjukvården för dem som utsätts för hedersrelaterat våld? Vad säger lagen om exempelvis samverkan?

Ledningsansvar

Kvaliteten i vården och omsorgen påverkas exempelvis av frågor om budget, verksamhetsinriktning och rutiner. I de berörda nämnderna och förvaltningarna för såväl socialtjänst som hälso- och sjukvård finns personer i ledande och beslutsfattande positioner. De spelar en viktig roll för att se till att det skapas förutsättningar för att utveckla arbetet med personer som utsätts för hedersrelaterat våld, för att genomföra utbildningsinsatser och ge möjligheter till kompetensutveckling samt för att omsätta kunskapen till praktisk verklighet.

Utsatta för hedersrelaterat våld

- Att vara tvungen att alltid gå direkt hem efter skolan.
- Att inte få ha vänskapsrelationer med det motsatta könet.
- Att inte få välja vad man vill studera efter grundskolan.
- Att tvingas bevaka och kontrollera vad ens mamma eller syster gör.
- Att luras att åka till föräldrarnas hemland för att giftas bort mot sin vilja.
- Att tvingas gifta sig med någon av motsatt kön trots att man är homosexuell.
- Att bli betraktad som familjens och släktens stora skam, om man bryter mot reglerna.
- Att bli utfrysad ur familjegemenskapen.
- Att bli hotad.
- Att bli misshandlad.
- Att bli uppmanad att begå självmord.
- Att riskera att bli mördad.
- Att tvingas lämna sin familj.

Utsatta och utövare

Det är framför allt flickor och unga kvinnor som drabbas av hedersrelaterat våld och förtryck, men det är viktigt att uppmärksamma att även pojkar och unga män utsätts.

Både unga kvinnor och unga män kan till exempel tvingas att gifta sig mot sin egen vilja och kan också utsättas för våld om de har en relation med någon som familjen eller släkten inte accepterar. Pojkar och unga män kan även utsättas för våld om de stödjer eller beskyddar flickor eller kvinnor som bryter mot normerna [9, 15, 16]. Även vuxna kvinnor och män kan vara utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck.

Hedersrelaterat våld och förtryck kan dessutom drabba homo- och bisexuella personer av båda könen samt transpersoner särskilt hårt, se nedan [17].

Utövare är både män och kvinnor. Mödrar kan exempelvis driva på det hela genom att begränsa döttrarnas liv för att bevara deras oskuld eller genom att planera tvångsäktenskap, men kvinnor kan även utöva de grävsta formerna av fysiskt våld [18].

Pojkar eller unga män förmås vakta över systrar eller kvinnliga kusiner, eller tvingas utsätta exempelvis sin mamma eller sina systrar för olika former av förtryck eller våld [19]. Gränsen mellan offer och förövare kan vara otydlig, exempelvis när pojkar och unga män utövar våld mot sina systrar samtidigt som de själva är utsatta för någon form av våld eller förtryck [16].

Syskon kan tvingas bevittna hedersrelaterat våld, även om de själva inte är direkt utsatta.

Hedersrelaterat våld mot homo- och bisexuella samt transpersoner

I sammanhang som präglas av ett hedersrelaterat tänkande är det otänkbart med något annat än en heterosexuell relation [20]. Homo- eller bisexuella ungdomar samt transpersoner kan därför vara mycket utsatta. De kan leva med hot eller vara utsatta för våld, på samma sätt som heterosexuella ungdomar som lever i ett sammanhang präglad av ett hederstänkande. De som är homo- eller bisexuella eller transpersoner kan uppfattas som en skam och bli utstötta av familjen och släkten [21].

Transpersoner är ett paraplybegrepp för ett antal olika transidentiteter, exempelvis transvestiter, intersexuella (personer som fötts med oklar könstillhörighet) samt non-, inter- och transgenderpersoner (personer som definierar sig bortom kön eller inte inom könsidentiteterna kvinna eller man) [22].

I sammanhang som präglas av hedersnormer kan det finnas ett totalt tabu kring hbt-frågor. Den som alltid har fått höra att hbt-personer är sjuka eller syndiga riskerar att själv ta över denna åsikt [23].

Intervjuer med unga hbt-personer har visat att de kan känna skam och skuld över sin sexualitet och över att de har gjort eller kan göra sina föräldrar djupt besvikna. Många unga känner till att deras sexualitet är förbjuden, och det kan räcka för att de ska bli rädda för konsekvenserna av sin kärlek eller av sina sexuella handlingar [17].

Kontrollen kan hårdna och ta sig mer våldsamma uttryck om familjen får veta att ungdomar är homo- eller bisexuella eller transpersoner [23].

Många hbt-ungdomar drabbas av så kallade omvändelseförsök. Det innebär att familjemedlemmar eller släktingar försöker få dem att bli heterosexuella¹¹, till exempel genom att med tvång föra bort dem till släktens ursprungsland för att träffa en viss religiös ledare eller hitta en lämplig partner av motsatt kön [23]. En aspekt av omvändelseförsöken är tvångsäktenskap, se nedan.

Det hedersrelaterade våldets kännetecken

Hedersrelaterat våld kännetecknas av vissa komponenter som skiljer det från annat våld av närstående [8, 9, 24].

Hederstänkandet innebär att föreställningar om oskuld och kyskhets står i fokus och att flickors och kvinnors faktiska eller påstådda beteende påverkar familjens samt släktens rykte och anseende [9, 25]. Flickors oskuld måste bevaras för att upprätthålla familjens heder, och kontrollen av flickors och kvinnors sexualitet är central [8, 9]. Även pojkar och män utsätts för denna typ av våld.

Centralt är också att valet av partner inte är individens utan familjens eller ett större kollektivs angelägenhet.

Våld av den här typen är bland annat ofta planerat och det kan både utövas och sanktioneras av flera personer. Utövarna kan exempelvis vara den närm-

¹¹ Det vill säga heterosexuella cispersoner – som följer normerna för kön till skillnad från transpersoner.

aste familjen medan släktingar utanför den närmaste kretsen godkänner och driver på det.

I de sammanhang som präglas av hedersrelaterade normer är individens rättigheter underordnade det som anses vara bäst för kollektivet, det vill säga familjen och släkten [15, 20]. Individens önskan ställs emot den skada som denna önskan skulle kunna orsaka familjens och släktens heder [20]. Hedern är knuten till kollektivet, så familjemedlemmarna har en gemensam heder och alla är beroende av varandra. Det räcker med rykten för att en familj ska förlora sin heder [26].

Två typer av utsatthet

När det gäller hedersrelaterat våld finns det två olika slags utsatthet. Den ena handlar om att tvingas leva med begränsningar, kontroll och förtryck för att följa normerna om bland annat kyskhet och oskuld samt normen om att kollektivet ska sättas före individen.

Den andra dimensionen handlar om att utsättas för bestraffningar, hot och våld om man bryter mot normerna. ”Den som öppet utmanar eller trotsar den rådande normen anses dra skam över hela familjen och riskerar att straffas fysiskt för att familjen eller ett utökat kollektiv ska återfå det som uppfattas som förlorad heder” [16].

Syftet med att bestraffa normöverträdelserna är alltså, i förövarnas ögon, att återvinna familjens heder. Dessa bestraffningar kan handla om allt från känslomässig utpressning till fysiskt våld eller uppmaningar till självmord eller mord [15].

Våldets och förtryckets uttryck

Hedersrelaterat våld och förtryck kan ta sig många olika uttryck och det kan röra sig om många olika slags handlingar.

”Kontrollen kan sträcka sig från vardagliga former av begränsningar i flickors och kvinnors liv som berör exempelvis klädval, socialt umgänge och rörelsefrihet till livsval som utbildning, jobb och giftermål och skilsmässa. I sin mest extrema form resulterar hederstänkandet i hot om våld och våld, inklusive dödligt våld” (s. 12 i regeringens handlingsplan [9]).

Psykiskt kan det handla om att en person blir kränkt, skuld- och skambe-lagd, förödmjukad, utesluten från kärlek och omsorg samt förföljd och hotad.

Socialt kan det handla om att personen bland annat blir utfrysad, isolerad och förbjuden att delta i olika aktiviteter, till exempel inom ramen för skolan.

Våldet och förtrycket kan också ta sig uttryck *sexuellt*, bland annat i form av att en person tvingas eller förmås att ingå äktenskap mot sin vilja, vilket kan föra med sig påtvingat sex [27]. Hbt-personer kan vidare tvingas in i en relation med en person av motsatt kön i syfte att ändra sin sexuella läggning, vilket är en form av sexuellt våld. Det finns även andra sexuella övergrepp som kan vara en del av det hedersrelaterade våldet [23].

Våldet kan även vara *fysiskt* och allvarlighetsgraden kan variera, från handlingar som relativt sett är mer lindriga till mycket grova sådana, inklu-

sive dödligt våld. Det fysiska våldet är ofta ett uttryck för att förtrycket inte fungerar [21].

Som tidigare nämnts drabbas även pojkar och män av hedersrelaterat våld. Det kan dock delvis ta sig andra uttryck än det som drabbar flickor och kvinnor, bland annat genom att de kan tilldelas eller påtvingas rollen som ”väktare” av till exempel sina systrar.

Brottsförebyggande rådet (Brå) har gjort en första uppföljning av regeringens handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer [9] och tar upp några rapporter som exempel på att det inte finns någon enhetlig syn på vad som avses med hedersrelaterat våld och förtryck. Det finns till exempel olika uppfattningar om vad som är ”icke acceptabla inskränkningar” i ungdomars liv [28]. Brå efterlyser därför en fortsatt diskussion om de olika synsätten samt mer forskning.

Det finns två specifika företeelser som bland annat hänger ihop med föreställningen om att mäns och familjers heder beror på kvinnors och flickors sexuella beteende, nämligen tvångsäktenskap och kvinnlig könsstympning [9].

Äktenskap mot den egna viljan

En central del i hedersrelaterade sammanhang är att familjen väljer partner i stället för att den unge själv gör det [16, 20]. Hedersrelaterat våld har också ett samband med barnäktenskap, tvångsäktenskap och att bli gift mot sin vilja [27, 29].

Med *tvångsäktenskap* avses i huvudsak äktenskap som har ingåtts genom ett tvång som är straffbart.

Att bli *gift mot sin vilja* innebär att en person utsätts för andra påtryckningar än straffbart tvång för att gifta sig. Begreppet omfattar även fall då det inte var frågan om några direkta påtryckningar men där personen i praktiken inte kunde eller hade mycket svårt att säga nej till ett äktenskap som andra önskade [27].

Barnäktenskap, det vill säga då någon under 18 år gifter sig, godtas i regel inte i dag, men länsstyrelsen kan ge tillstånd om det finns särskilda skäl.¹²

I ett handlägningsstöd till socialtjänsten från Uppsala län och Uppsala kommun om hedersrelaterat våld och generationskonflikter kring traditioner, seder och bruk, beskrivs frågan om äktenskap på följande sätt på sidorna 36-37 [18]:

I grupper med starka hedersnormer ses äktenskapet ofta som hela familjens och släktens angelägenhet och arrangerade äktenskap, det vill säga att pojken och flickan inte själva väljer varandra utan att det är föräldrar eller släkt som utser äktenskapspartner, är vanliga. [...] Det kan i praktiken vara svårt att dra någon klar skiljelinje mellan arrangerade äktenskap och tvångsäktenskap då parterna i ett arrangerat äktenskap kan vara ut-

¹² I SOU 2012:35 föreslås att ett nytt brott införs: barnäktenskapsbrott, som den kan dömas för som förmår ett barn att ingå äktenskap eller som tar initiativ till det eller anordnar ett äktenskap.

satta för starka påtryckningar och förväntningar vilket gör det svårt att urskilja och följa den egna viljan.

Det finns dock olika uppfattningar om huruvida arrangerade äktenskap och tvångsäktenskap är två helt skilda praktiker, bland annat med tanke på om det finns något utrymme för individens fria vilja eller inte [12].

Studier från flera europeiska länder pekar på att konflikter vid ingående av äktenskap och val av äktenskapspartner ofta är bakgrunden till att unga utsätts för hedersrelaterat våld [2]. Socialstyrelsen har också konstaterat att en vanlig orsak till att unga (framför allt flickor och unga kvinnor) blivit omhändertagna på grund av hedersrelaterat våld och förtryck var att de inte själva fick välja livspartner och att de kände sig allvarligt hotade om de inte följde kraven från sina familjer [6].

För hbt-personer är risken för tvångsäktenskap särskilt stor eftersom detta är ett sätt för familjen att ”korrigera” deras sexualitet som ses som avvikande [23].

Kvinnlig könsstympning

Kvinnlig könsstympning har bland annat att göra med föreställningen om att mäns och familjers heder beror på kvinnors och flickors sexuella beteende [9]. Det finns olika förklaringar till förekomsten av könsstympning, men ett underliggande tema är kontroll över kvinnors kroppar och sexualitet och därför tar Socialstyrelsen upp företeelsen i detta kunskapsmaterial [30].

Det är viktigt att betona att kvinnlig könsstympning inte behöver vara förknippat med utsatthet för hedersrelaterat hot, våld eller kontroll. Det finns olika uppfattningar om huruvida kvinnlig könsstympning ska ses som en form av hedersrelaterat våld och förtryck eller inte [21].

Med kvinnlig könsstympning avses ingrepp som innebär att större eller mindre delar av de yttre kvinnliga könsorganen avlägsnas eller skadas utan att det finns någon medicinsk grund för ingreppet [30, 31]. Ordet ”kvinnlig” innebär inte att ingreppet i någon större omfattning görs på vuxna kvinnor, utan det är framför allt flickor som könsstympas.

Alla former av könsstympning av flickor är förbjuden i Sverige sedan 1982 enligt lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor. Lagen skärptes senast 1999 så att en person kan dömas i Sverige även om brottet har begåtts utomlands. Preskriptionstiden är 10–15 år från den dag flickan fyller 18 år.¹³

Kvinnlig könsstympning har inte koppling till någon specifik religion, utan förekommer bland annat inom kristna och muslimska grupper i runt 30 länder i Afrika, i vissa länder i Mellanöstern, däribland i mindre grupper i Kurdistan, samt i en del länder i Asien [31].

Det är okänt hur många kvinnor i Sverige i dag som är könsstympade. Det finns inte heller någon uppskattning av hur många flickor och kvinnor i Sverige som riskerar att utsättas för könsstympning.¹⁴

¹³ 35 kap. 1 och 4 § BrB.

¹⁴ Socialstyrelsen har fått i uppdrag att bland annat utreda förutsättningarna för att på ett mer tillförlitligt sätt kunna beräkna antalet flickor och kvinnor som är könsstympade eller riskerar att bli utsatta för könsstympning.

Myndigheternas ansvar handlar både om att förebygga könsstympling genom att uppmärksamma flickor som riskerar att utsättas och om att på ett professionellt sätt kunna bemöta och ge vård och omsorg till flickor och kvinnor som är könsstympade. Se Socialstyrelsens utbildningsmaterial *Kvinnlig könsstympling: ett utbildningsmaterial för skola, socialtjänst och hälso- och sjukvård*.

Omfattning

Hedersrelaterat våld och förtryck har en koppling till tvångs- och barnäktenskap, inklusive att gifta sig eller bli gift mot sin vilja [27, 29]. Många ungdomar i Sverige lever i situationer där deras val av partner begränsas.

Det finns flera studier där man har beräknat och uppskattat hur många som lever med sådana begränsningar, som gett lite olika resultat:

Socialstyrelsen genomförde en nationell enkätundersökning 2006 som besvarades av cirka 5 200 elever i gymnasieskolans årskurs 2. I studien uppgav 5,6 procent av flickorna och 4,0 procent av pojkarna att de var begränsade i sitt val av vem de kunde gifta sig med. De svarade antingen att de inte själva fick välja partner eller att de var oroliga för att någon förälder eller annan vuxen skulle bestämma vem de skulle gifta sig med. Socialstyrelsen såg ungdomarnas oro över att inte själva kunna välja partner som en rimlig indikator på omfattningen av hedersrelaterat våld och förtryck [19].

En studie från 2008 vid Stockholms universitet hade fokus på att kartlägga hedersrelaterat våld och förtryck i Stockholms stad bland elever i årskurs 9 [29]. Resultaten visade att 13 procent av de tillfrågade flickorna och 9 procent av pojkarna upplevde att de förväntades följa föräldrarnas vilja i valet av äkta man eller maka.¹⁵

I en studie från Ungdomsstyrelsen 2009 uppgav 7 procent av de tillfrågade unga kvinnorna och 4 procent av de tillfrågade unga männen (i åldersgruppen 16–25 år) att de upplevde att föräldrar, religion eller kultur satte gränser för dem i valet av äktenskapspartner.¹⁶ Dessa andelar motsvarade cirka 70 000 individer i denna åldersgrupp i befolkningen [2].

Uppbrottsprocessen

En uppbrottsprocess innehåller ofta ambivalens hos den som är utsatt för våld, inte minst i fråga om att lämna den eller dem som utövar våldet eller att stanna kvar. Professionella som möter de utsatta behöver känna till och förhålla sig till detta.

Nedanstående avsnitt bygger till allra största delen på länsstyrelsens i Östergötlands läns vägledning *Våga göra skillnad* [32]. Länsstyrelsen i Östergötland har sedan 2005 regeringens uppdrag att arbeta förebyggande mot hedersrelaterat våld på ett nationellt plan, bland annat genom utbildningsstöd och samverkan.

¹⁵ Resultaten baseras på svaren på en enkät som riktade sig till knappt 300 elever i grundskolans årskurs 9 i Stockholms stad.

¹⁶ Resultaten kommer från en nationell enkät till cirka 6 000 personer.

Uppbrottsprocessen ser lite olika ut för dem som vuxit upp i ett sammanhang med ett hederstänkande och som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck jämfört med hur den – generellt – kan se ut för kvinnor som har utsatts för våld av en partner. När det gäller den senare gruppen visar forskning att kvinnorna har genomgått psykiskt nedbrytande processer så att våldet har normaliserats och internaliserats av den utsatta. Detta påverkar bland annat kvinnans möjligheter att hålla fast vid ett beslut om att bryta upp.

För att förstå livssituationen för unga som utsätts för hedersrelaterat våld är det viktigt att belysa i vilken grad de har "socialiserats i ett kollektivorienterat sammanhang med normer kring kön, sexualitet, äktenskap, heder och skam" (sidan 35 i den ovan nämnda vägledningen) samt hur detta har påverkat dem och hur de har anpassat sig till eller gjort motstånd mot normerna.

För många handlar det inte om att de har brutits ner likt kvinnor som utsatts för våld av en partner. Det handlar i stället om att de "utifrån kollektivorientering, normsystem och våldsutsatthet inte har haft möjlighet att utveckla ett tydligt eller helt 'själv' och att de haft bristande möjligheter att utveckla en egen inre moral" (sidan 35 i vägledningen).

Studier visar att uppfostran i en familj som är kollektivorienterad och som betonar värden som lydnad, beroende, heder och skam kan stärka de "utifrånstyrda" värderingarna för vad som är rätt och fel, medan de "inifrånstyrda" värderingarna är svaga.

Andra studier visar att den som har utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck under sin uppväxt inte är anpassad till ett självständigt vuxenliv och har sämre förmåga att vara självständig och fatta rationella beslut. Detta beror på att de inte har fått vägledning kring rätt och fel utan att deras handlingar och val ofta har styrts av rädsla för bestraffningar och viljan att vara någon annan till lags.

Många unga som har brutit upp från sin familj känner skam för att de har satt sina egna intressen före kollektivets och för att ha dragit skam och vanära över sin familj. Skammen kan också handla om att man har försatt andra familjemedlemmar i fara genom uppbrottet.

"Genom att kollektivet också ofta tydligt förmedlar skuld och skam till de unga i samband med uppbrottet, då de utsätter henne eller honom för press, hot, tvång, våld eller förnekelse, så gör detta uppbrottsprocessen oerhört svår för de unga" (sidan 29 i vägledningen).

Var i en uppbrottsprocess en person befinner sig påverkar även vilka behov av stöd och hjälp som hon eller han har.

Processen att frigöra sig kan för många vara lång och smärtsam, även för dem som inte varit utsatta för långvarigt eller grovt våld. Personen ifråga måste få fortsatt stöd och bli tagen på allvar, trots sin ambivalens, för att hon eller han ska finna sin väg till ett bättre liv [18].

Att diskutera

- Om du själv har mött någon som är utsatt för hedersrelaterat våld och förtryck och som är ambivalent i fråga om att lämna sin familj eller inte – har du upplevt svårigheter i att hantera detta?
- Hur hanterade du situationen eller situationerna? Kunde du ha gjort annorlunda?

Att uppmärksamma och möta de utsatta

Att vilja se, att vilja veta och att våga fråga är grundläggande förutsättningar för att kunna identifiera och hjälpa en person i svåra situationer. Det handlar om att våga lyssna och kunna ta emot en berättelse.

Respekt och förståelse – nyckelord i samtalet

Respekt, lyhördhet och förståelse är nyckelord. Personen är i en utsatt situation och kan känna sig utlämnad och vara rädd för sin och eventuellt andras säkerhet. Hon eller han kan också vara orolig för att inte bli trodd och förstådd. Man bör vara medveten om att det kan vara svårt för den som varit utsatt att berätta allt på en gång, och därför kan personen behöva flera samtal. Det kan ta tid för henne eller honom att våga lita på omgivningen och berätta allt som hänt [33].

Ett bra bemötande bygger på kunskap om den ambivalens många upplever inför att kanske lämna den eller dem som utsätter en för våld eller att stanna kvar.

Kunskap behövs om den kollektiva dimensionen av hedersrelaterat våld och om risken för att den unge ska giftas bort. De professionella behöver också förstå att rykten kan få allvarliga konsekvenser och att vissa som är utsatta för våld och förtryck även kan vara förövare och delaktiga i att utsätta andra för samma sak.

Hbt-personer

För hbt-ungdomar kan mötet med en ungdomsmottagning eller socialtjänsten vara första gången de berättar om sin sexualitet eller könsidentitet, men många kommer inte ut vid det första mötet så det är viktigt att låta kontakter ta tid [23].

I många familjer med hedersnormer finns ett totalt tabu kring hbt-frågor, vilket kan leda till dålig självkänsla eller självförakt hos homo- och bisexuella ungdomar samt transpersoner. Både bekräftelse och lyhördhet kan behövas. Det är viktigt att betona att det är omgivningen som är problemet och inte den drabbade själv [23].

Se varje människas behov

När man pratar om hedersrelaterat förtryck och våld finns det en risk för att generalisera och kategorisera människor, det vill säga att alla människor med ett specifikt ursprung tillskrivs samma sätt att se på uppfostran, sexualitet och

möjligheten att påverka sitt liv. Men att inte synliggöra det hedersrelaterade våldet är ett lika stort problem.

Det är viktigt att möta unga flickor och pojkar på ett konstruktivt sätt när de har utsatts för hedersrelaterat våld, och då krävs att man ser deras specifika behov, med utgångspunkt i varje människas mänskliga rättigheter [20].

Att vara vaksam på stereotyper

I flera länder har forskare och samhällsdebattörer varnat för en tendens att förklara våld utifrån kultur då det handlar om våld mot kvinnor med utländsk bakgrund när även förövaren tillhör en etnisk eller kulturell minoritetsgrupp. Detta till skillnad från fall då förövaren tillhör den inhemska kulturella eller etniska majoritetsgruppen [34–37]. I Sverige har detta slags kritik framförts i debatten om just hedersrelaterat våld.

Att vara uppmärksam på våld

En eventuell rädsla för att stigmatisera får inte hindra professionella från att ta tillräcklig hänsyn till en individs utsatthet för till exempel hedersrelaterat våld och förtryck [27]. I en rapport från Socialstyrelsen [7] beskrivs att flera aktörer inom området¹⁷ anser att:

[D]et finns tendenser att professionella inom olika myndigheter som möter barn och unga som är utsatta eller befaras vara utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck inte ser, alternativt bagatelliserar, våldet och förtrycket. I vissa fall uteblir stöd och hjälp pga. inställningen att det kan vara farligare för den utsatta att myndigheter "lägger sig i" än att de inte agerar, dvs. att denna typ av problematik särbehandlas på så sätt att man inte tar ansvar för de utsatta.

Det motsatta problemet existerar också, enligt en annan rapport från Socialstyrelsen om interkulturellt socialt arbete. Där beskrivs att bristande kunskap kan leda till en osäkerhet i både bemötande och handläggning. När det gäller exempelvis hedersrelaterat våld kan detta göra att man skenar iväg [38], det vill säga att man ingriper för kraftfullt utan att grunda bedömningen på den enskilda personens situation. Det nämns också att det kan innebära att man ingriper för lite.

I betänkandet *Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap* (SOU 2012:35) resoneras på s. 27 om ett "vi och dom-tänkande" på detta sätt [27]:

[L]agstiftning mot tvångsäktenskap och barnäktenskap avser att skydda utsatta personer, inte att angripa eller peka ut vissa grupper. Skyddet för de utsatta värnar om lika mänskliga rättigheter för alla och är oberoende av vilken grupp den enskilda tillhör [...] Det kan inte accepteras att barn från minoriteter vägras det skydd som anses självklart för barn som tillhör det svenska majoritetssamhället".

¹⁷ Dessa aktörer var företrädare för såväl myndigheter som för ett antal särskilda verksamheter med specifik inriktning på målgruppen, t.ex. skyddade boenden och stödverksamheter.

Att uppmärksamma barnen

Barn kan fara illa av att bevittna våld eller andra övergrepp som begås i familjen eller den närmaste omgivningen. Barn som bevittnar våld kan även själva vara utsatta för övergrepp och det är även därför viktigt att uppmärksamma dessa barn.¹⁸

Socialtjänsten har ett ansvar för barn som har bevittnat och blivit utsatta för våld eller andra övergrepp, av eller mot närstående.¹⁹

Hälso- och sjukvårdspersonal och andra yrkesgrupper inom verksamheter som berör barn och unga måste anmäla till socialnämnden om de i sin verksamhet får veta eller misstänker att ett barn far illa.²⁰ Det gäller bland annat personal inom elevhälsan och personal på ungdomsmottagningar. När barn har bevittnat våld av eller mot närstående vuxna är ett exempel på en situation då anmälan ska göras.²¹

Att använda tolk

I vissa fall kan en tolk behövas för att göra en muntlig tolkning eller en skriftlig översättning. En myndighet bör anlita tolk när man har att göra med någon som exempelvis inte behärskar svenska.²²

Om en tolk behövs vid samtal med den utsatta personen själv eller med andra berörda är det helt avgörande att tolkningen sker på ett korrekt sätt. Det är viktigt att använda en tolk som är neutral både i förhållande till den våldsutsatta och till den eller dem som utövar våldet [5], så att använda en familjemedlem som tolk kan vara direkt olämpligt [30]. Den utsatta personen måste också lita på tolken och då kan könet ha betydelse. Den som behöver tolkhjälp kan därför tillfrågas om hon eller han föredrar en kvinnlig eller manlig tolk.

Man behöver vara medveten om att det gäller en redan känslig situation och att tolken ytterligare kan begränsa den våldsutsatta personens vilja och möjlighet att tala fritt. Det kan behövas mer tid för att skapa tillit och man behöver också ta hänsyn till att samtal genom tolk i sig tar mer tid i anspråk [5].

Ibland finns möjlighet att få en tolk som har rätt språkkunskaper men inte samma etniska tillhörighet som den utsatta personen [39], och i vissa fall kan telefontolk vara ett bra alternativ. Erfarenheter har visat att tolkens kön, etniska bakgrund, religion, politiska tillhörighet och andra faktorer blir mindre viktiga när anonymiteten ökar [30].

Se även Socialstyrelsens rapport om barns och ungas möjligheter att vara delaktiga med hjälp av tolk: *Ensamkommande barns och ungas behov. En kartläggning*.

¹⁸ Proposition 2005/06:166 Barn som bevittnat våld s. 12.

¹⁹ 5 kap. 11 § tredje och fjärde stycket SoL.

²⁰ 14 kap. 1 § SoL.

²¹ Prop. 2005/06:166, s. 16.

²² 8 § förvaltningslagen (1986:223), FL.

Att diskutera

- Hur har det fungerat att använda tolk i er verksamhet?
- Hur har ni agerat om svårigheter uppstått?

Ett etiskt perspektiv

Våld i nära relationer kan vara komplicerat att förstå och hantera för omgivningen. Den som är utsatt för våld kan känna sig kluven ifall hon eller han samtidigt älskar, tycker synd om eller på andra sätt bryr sig om den som utövar våldet. Hon eller han kan också själv utöva våld mot den som utsätter henne eller honom för våld eller mot andra närstående.

Personal inom vård och omsorg kan misstänka att en person är utsatt för våld, men vara osäkra på grunden för sina misstankar. De kan också tveka att fråga hur det ligger till för att de inte vet vad de skulle göra om misstankarna bekräftas. Andra upplevda svårigheter kan handla om att en person som har sökt hjälp för våldsutsatthet vill fortsätta eller återuppta kontakten med förövaren eller förövarna. Vård- och omsorgspersonal ska enligt lagen respektera personens integritet och självbestämmande. Samtidigt kan våld i nära relationer få mycket allvarliga konsekvenser.

Omständigheterna kring våldet kan ställa vård- och omsorgspersonal inför etiska dilemman kring vad som är rätt att göra i olika situationer. Med etik menas här resonemang om rätt och orätt medan moral syftar på hur vi faktiskt agerar i etiska valsituationer. En viktig sida av moralen är det vi väljer att *inte* göra, så kallade underlåtenhetshandlingar. Etiken och moralen är sammanbunden med makt och ansvar. *Makt* avser individens utrymme att agera och *ansvar* handlar om en bedömning av vad som är rätt eller orätt. Bedömningen kan vara juridisk, social eller personlig.

Ibland uppstår starka konflikter mellan etik och moral. Det finns många hinder för att göra vad vi egentligen tycker är rätt, såsom tidspress, gruppträck, osäkerhet, trötthet och ekonomiska villkor. I arbetslivet händer det att människor tvingas gå emot sin personliga etik, och sådana konflikter kan leda till så kallad *moralisk stress*. Ett annat problem är *etisk frustration* som innebär att individen inte vet vad hon anser i en viss situation utan tvehålset pendlar mellan att tänka ”å ena sidan” och ”å andra sidan” [20].

Inom etiken talar man om olika typer av ansvar: juridiskt ansvar, socialt och personligt ansvar [21]. *Juridiskt ansvar* regleras i lagen medan *socialt ansvar* innebär att individen bedöms utifrån omgivningens rollkrav.

Personligt ansvar innebär att individen ställer sig ansvarig inför sig själv. Om man sviker sina ideal drabbas man av olika typer av skuld. De olika typer av ansvar som beskrivs ovan kommer inte sällan i konflikt med varandra. En gärning kan exempelvis vara tillåten juridiskt och samtidigt gå emot både det personliga och det sociala ansvaret.

Inom etiken talar man även om *etiska värden*, till exempel självbestämmande, hälsa, integritet, trygghet, personlig utveckling, gemenskap och liv. Flera av dessa värden kränks när en person utsätts för våld av en närstående [22].

Hur upptäcka och fråga om våld och utsatthet?

För att kunna hjälpa en person som är utsatt för hedersrelaterat våld är det första steget att få vetskap om våldet så att den utsatta får den hjälp och det stöd som hon eller han har rätt till och behöver. Mellan närstående existerar ofta olika slags beroendeförhållanden som medger att våld utövas upprepat och systematiskt, och många har svårt att berätta på eget initiativ på grund av rädsla som är kopplad till hot samt känslor av skuld och skam som för både vuxna och barn kan göra det svårt att berätta om våldserfarenheter.

Många personer söker därför inte hjälp utan försöker dölja våldsutsattheten, och ibland vill de inte ens erkänna det för sig själva. Den som är utsatt kan även vara rädd för att utsättas för mer våld om hon eller han berättar.

Att samtala och ställa frågor om hedersrelaterat våld och förtryck

Det är viktigt att personal inom socialtjänst och hälso- och sjukvård som möter personer som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck har kunskap om och förmåga att se tecken på detta. Att ställa frågor om våld är ett sätt att upptäcka våldet så att det kan uppmärksammas även om den som är utsatt inte själv har valt att aktivt söka hjälp [5].

Inom hälso- och sjukvården kan personalen ha så kallade hälsofrämjande samtal med patienter om deras fysiska, psykiska och sociala välbefinnande för att kunna sätta in hälsofrämjande åtgärder. Avsikten är att människor ska kunna bli mer delaktiga och få en större tilltro till sin egen förmåga [30]. Inom ramen för ett sådant samtal går det att ta upp frågan om våld. En fråga om våldsutsatthet kan också få den som är utsatt för våld att fundera över sin våldsutsatthet och ta ställning till om och hur hon eller han vill förändra sin situation. En enkel fråga kan alltså sätta igång en viktig process [40].

En del som utsätts för våld vill inte se sig själva som våldsutsatta och tänker kanske inte på våldet som misshandel, övergrepp och hot. När man ställer frågor om våld är det därför viktigt att använda konkreta ord och det är bra att fokusera på personens egen upplevelse [41].

Det är samtidigt viktigt att tänka på att det kan vara smärtsamt att redogöra för sin utsatthet och därför kan samtalet behöva ta tid. Det underlättar om man redan från början försöker sätta upp en ram för samtalet, bestämmer hur lång tid som finns till förfogande och när uppföljningen ska ske. För den som är utsatt kan det också vara en lättnad att inte behöva berätta allt på en gång, utan få fortsätta vid ett senare tillfälle. Det är mycket viktigt att bekräfta allvaret i berättelsen.

I vissa fall kan den som är utsatt behöva få information om olika handlingsalternativ på en gång, t.ex. få kontakt med en kurator eller olika insatser inom socialtjänsten, eller få veta hur man gör en polisanmälan [32]. Om en person inte kan eller vill ta dessa kontakter själv kan hon eller han behöva få hjälp med det.

Hinder, motstånd och svårigheter med att fråga

Personal kan uppleva hinder för att fråga om känsliga ämnen såsom våldsutsatthet i allmänhet och sexuellt våld i synnerhet. Ett sådant hinder kan vara tidsbrist och ett annat är rädsla för att kränka personens integritet. Det kan också handla om att personalen saknar kunskaper om hur den som är utsatt ska få stöd och hjälp på bästa sätt, eller inte tror sig ha relevanta insatser att erbjuda. Förutsättningarna för att fråga om våld och utsatthet blir bättre med utbildningsinsatser och ökad kunskap om problematiken, i kombination med mindre tidspress [42].

Tecken på och konsekvenser av att vara utsatt

Personer som är utsatta för hedersrelaterat våld eller förtryck kan söka vård för symtom som magont, huvudvärk eller annat som kan vara stressrelaterat. Utsatthet för våld kan också ta sig uttryck i till exempel depression eller självskadebeteende.

När personen väl berättar eller det kommer fram är det inte heller säkert att han eller hon använder ord som ”heder” utan de talar kanske om oro, lojalitetskonflikter och familjeproblem eller har funderingar kring oskuld och äktenskap [39].

Vissa ungdomar kan utveckla självdestruktiva och utagerande beteenden. En del kan ha behov av att revoltera mot alla regler, vilket kan leda till att de hamnar i eller söker sig till en tonårskultur med droger och kriminalitet [15].

Ungdomar kan känna en stark ambivalens mellan att vilja vara kvar hos familjen och att vilja lämna den, på grund av vad de är utsatta för. Pojkar och unga män kan också ha mycket dubbla känslor om de både är utsatta själva och har blivit påtvingade att utsätta exempelvis sina systrar för kontroll och hot.

Vissa ungdomar kan i kontakterna med exempelvis socialtjänsten upplevas som krävande, till exempel för att de är så utagerande. Då finns en risk för att det är ungdomarna själva som uppfattas som problemet – ”*blir*” problemet – trots att det är de som *har* problemen.

Fysiska tecken och skador

Det är inte alltid som de fysiska konsekvenserna av våld är synliga och inte heller alltid som orsaken till skador är uppenbar. Samtidigt kan så gott som alla typer av fysiska skador uppstå genom misshandel [14].

Våldet kan märkas som blåmärken, rodnader och sår på olika delar av kroppen. Huvudvärk och magont är andra möjliga konsekvenser, liksom värk eller smärta i andra delar av kroppen. Fysiska skador orsakade av självskadebeteende kan också vara relaterade till våldsutsatthet.

Oro kring oskuld och heder

En del flickor och unga kvinnor som lever med starka normer kring oskuld och sexualitet söker sig till hälso- och sjukvården för att få så kallade ”oskuldssintyg” eller för att de vill göra en hymenoperation, det vill säga sy ihop slemhinnan kring vaginas öppning så att den förminskas. Detta kan till exempel hända inför ett bröllop om en flicka eller kvinna är mycket rädd för att det ska upptäckas att hon tidigare har haft sex [39].

Se vidare avsnittet ”Om ’oskuldssintyg’ och hymenoperationer” nedan.

Psykiska konsekvenser och psykisk ohälsa

Att utsättas för våld kan orsaka både kortvariga och långvariga psykiska konsekvenser och besvär, exempelvis depression [14], men också sömnstörningar, ätstörningar, koncentrationssvårigheter, ångest samt skuld- och skamkänslor.

Socialstyrelsen har följt upp ungdomar som har blivit utsatta eller riskerade att utsättas för hedersrelaterat våld och som placerats i skyddade boenden, och undersökningen visade att en stor majoritet av dem hade psykosomatiska och psykiska problem av olika slag som kunde sättas i samband med det som de hade utsatts för [6]. Till exempel uppgav cirka 70 procent att de ofta eller alltid hade huvudvärk och svårt att sova, och lika många hade ofta eller alltid ångest eller kände sig deprimerade. Cirka 30 procent hade självmordstankar. Efter en uppföljning ett år senare hade det psykiska välbefinnandet ökat något i genomsnitt men påfallande många mådde fortfarande dåligt.²³

Bland hbt-ungdomar som lever i familjer med hedersnormer är det vanligt med psykisk ohälsa, självdestruktivitet och självmordsförsök [23].

Att psykisk ohälsa är vanligt bland dem som har utsatts för hedersrelaterat våld bekräftas också av en studie med fokus på posttraumatiskt stressyndrom, PTSD.²⁴ Undersökningen visade att en övervägande del av personer som vistats på skyddat boende på grund av hedersrelaterat våld kan ha sådana traumatiska upplevelser att de drabbats av PTSD – 71 procent uppfyllde kriterierna för PTSD jämfört med 20 procent i jämförelsegruppen [43].

Det finns ett antal tänkbara orsaker till både PTSD och hög stressnivå bland de placerade, bland annat hög förekomst av multipla potentiellt traumatiserande upplevelser, både egna och anhörigas. Krig, flykt och separation, ensamhet och en oviss framtid är några faktorer som lyfts fram.

Ensamhet och isolering

En del bryter upp från sin familj på grund av att de har utsatts för eller riskerat att utsättas för våld eller för att bli gifta mot sin vilja, och en konsekvens kan vara att de blir mycket ensamma och isolerade.

I en vägledning från Länsstyrelsen i Östergötlands län beskrivs detta som att den starka individ som stod emot släktens krav och som tog sig ur sin situation kan ”kollapsa” efter uppbrottet. Den unga personen är nu både men-

²³ Studien omfattade åtta skyddade boenden. Vid det första tillfället intervjuades 49 placerade personer (varav drygt 90 procent kvinnor) och vid det andra tillfället intervjuades 33 personer.

²⁴ Posttraumatic stress disorder.

talt och faktiskt ensam. I krisen kan längtan efter syskon eller relationen till mamman bli oerhört stark. Att ha svårt att hantera ensamhet efter uppbrottet är ett tema som lyfts upp av flera verksamheter, aktörer och unga som Länsstyrelsen i Östergötland har varit i kontakt med under arbetet med vägledningen [32].

Att diskutera

- Om det finns anledning att ta upp frågan om utsatthet, hur kan du gå tillväga och hur kan du formulera dig?
- Vad har ni för rutiner för vad som ska göras om det bekräftas att en person är utsatt för hedersrelaterat våld och förtryck?
- Har du någon gång mött en person som inte vill ha hjälp trots att hon eller han är utsatt? Vad gjorde du då? Hade du kunnat göra någonting annorlunda?

Samhällets ansvar

Personer som är utsatta för hedersrelaterat våld kan behöva stöd och hjälp från socialtjänsten, vård eller behandling från hälso- och sjukvården samt kontakt med rättsväsendet. De kan också behöva kontakt med ideella organisationer som många gånger kan vara ett värdefullt komplement till myndigheternas insatser.

Hedersrelaterat våld är en form av våld i nära relation med vissa särskilda kännetecken. I det här kapitlet beskrivs den svenska lagstiftningen i förhållande till dem som utsätts för hedersrelaterat våld, med fokus på socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens ansvar.

Några gemensamma utgångspunkter

Våld – en kränkning av mänskliga rättigheter

Våld i nära relationer är en kränkning av mänskliga rättigheter. Sverige har ställt sig bakom en rad internationella överenskommelser som rör mänskliga rättigheter. Det är en del i våra internationella åtaganden för en bättre folkhälsa på global nivå.

Sverige är folkrättsligt förpliktad att ha en lagstiftning som står i överensstämmelse med kraven i de konventioner som vi har anslutit oss till, bland annat FN:s konvention om att avskaffa all slags diskriminering av kvinnor (CEDAW). Konventionen tar inte uttryckligen upp våld mot kvinnor, men kommittén för CEDAW har i en rekommendation angett att definitionen av diskriminering mot kvinnor innefattar könsbaserat våld [44].

Sverige har även anslutit sig till konventionen om barnets rättigheter (Barnkonventionen [45]) och ska exempelvis vidta alla lämpliga lagstiftningsåtgärder för att skydda barn mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld.²⁵

Icke-diskrimineringsprincipen

Principen om icke-diskriminering är en grundläggande princip både i FN:s konventioner om mänskliga rättigheter och i svensk rätt.

Den svenska diskrimineringslagen syftar till att motverka diskriminering och på andra sätt främja lika rättigheter och möjligheter oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder.²⁶ Diskriminering är som huvudregel förbjuden inom socialtjänsten och hälso- och sjukvården.²⁷

²⁵ Artikel 19 Barnkonventionen.

²⁶ 1 kap. 1 § diskrimineringslagen (2008:567), DL.

²⁷ 2 kap. 13 § DL. För undantag från diskrimineringsförbudet vad gäller socialtjänst och hälso- och sjukvård, se 2 kap. 13 a och 13 b §§ DL.

Socialtjänstens ansvar

För att ge socialtjänsten vägledning i sitt arbete med våldsutsatta kvinnor²⁸ har Socialstyrelsen publicerat allmänna råd (SOSFS 2009:22) och den kompletterande handboken *Våld*. I det här utbildningsmaterialet tar vi upp några centrala delar i lagstiftningen när det gäller socialnämndens ansvar.

För en heltäckande genomgång av socialtjänstens ansvar för personer som utsätts för hedersrelaterat våld hänvisar vi bland annat till dessa skrifter, liksom till allmänna råd (SOSFS 2006:12) om handläggning och dokumentation av ärenden som rör barn och unga samt i den kompletterande handboken. De allmänna råden och handboken är för närvarande under revidering och planeras vara färdiga under våren 2014. Socialstyrelsens vägledning om socialnämndens generella ansvar för brottsoffer är också en bra källa till kunskap [46].

Socialstyrelsen reviderar just nu de nuvarande allmänna råden (SOSFS 2009:22) om socialnämndens arbete med våldsutsatta kvinnor samt barn som bevittnat våld. Arbetet beräknas vara klart våren 2014 och kan innebära att vissa delar av de allmänna råden blir föreskrifter samt att hälso- och sjukvården omfattas.

Kommunens yttersta ansvar och ansvarsfördelning mellan kommuner

Varje kommun ansvarar för socialtjänsten inom sitt område. Kommunen har det yttersta ansvaret för att enskilda får det stöd och den hjälp som de behöver. Detta innebär ingen inskränkning i det ansvar som vilar på andra huvudmän.²⁹

Bestämmelser om ansvarsfördelning mellan kommuner finns i 2 a kap. SoL. Huvudregeln är att den kommun där en våldsutsatt person vistas ska ansvara för det stöd som han eller hon behöver. Är den våldsutsatta personen däremot bosatt i en annan kommun än vistelsekommunen är det bosättningskommunen som har ansvar.³⁰

En utförlig beskrivning av reglerna om ansvarsfördelningen finns i Socialstyrelsens meddelandeblad *Ansvarsfördelning mellan bosättningskommun och vistelsekommun – nya bestämmelser den 1 maj 2011*, nr 3/2011 och i Socialstyrelsens handbok *Våld*.

Socialtjänstens ansvar för vissa målgrupper

I 5 kap. SoL finns särskilda bestämmelser för socialnämndens ansvar för olika grupper. Det gäller

- barn och unga
- äldre personer
- personer med funktionsnedsättning
- personer med missbruks- och beroendeproblem

²⁸ Samt med barn som har bevittnat våld av eller mot en närstående vuxen.

²⁹ 2 kap. 1 § SoL.

³⁰ 2 a kap. 1–5 §§ SoL.

- personer som vårdar eller stödjer närstående
- brottsoffer och våldsutsatta kvinnor.

Det här utbildningsmaterialet avser personer som utsätts för hedersrelaterat våld och därmed är det grupperna ”brottsoffer och våldsutsatta kvinnor” och ”barn och unga” som beskrivs nedan. Kvinnor och män under 18 år är i lagens mening barn och därför har vi valt att även nämna de bestämmelser som gäller dem.

Personer som är (eller har varit) utsatta för hedersrelaterat våld kan dock naturligtvis också vara äldre, ha funktionsnedsättningar eller ha en missbruks- eller beroendeproblematik. För en beskrivning av samtliga grupper hänvisar vi till handboken *Våld* och till de utbildningsmaterial om särskilt utsatta grupper som Socialstyrelsen har tagit fram.

Brottsoffer

Den så kallade brottsofferparagrafen³¹ lyfter särskilt fram brottsoffer, våldsutsatta kvinnor, barn som utsatts för våld samt barn som bevittnat våld.

Av bestämmelsens första stycke framgår att socialnämnden ska verka för att brottsoffer och deras närstående får stöd och hjälp. Bestämmelsen omfattar samtliga brottsoffer, oavsett ålder och kön. Därmed omfattas, jämfört med bestämmelsens andra stycke, bland annat pojkar och män som utsätts för våld av närstående, vilket inkluderar hedersrelaterat våld. Även personer som utsätts för våld eller andra övergrepp av andra än närstående omfattas.

Våldsutsatta kvinnor

I bestämmelsens andra stycke betonas socialnämndens ansvar för att särskilt beakta att kvinnor som är eller har varit utsatta för våld eller andra övergrepp av närstående kan behöva stöd och hjälp för att förändra sin situation.

Med ”våld eller andra övergrepp” avses systematisk misshandel och andra övergrepp, till exempel av det slag som omfattas i 4 kap. 4 a § brottsbalken om grov kvinnofridskränkning.³² Det finns inga krav på att våldsutövaren ska vara dömd eller polisanmäld. Socialnämndens skyldighet omfattar behovet av hjälp och stöd hos alla kvinnor som utsätts för våld av närstående, och det inkluderar kvinnor som utsätts för hedersrelaterat våld.³³

Barn som utsatts för brott och barn som bevittnat våld

När det gäller barn finns sedan den 1 januari 2013 ett nytt tredje stycke i brottsofferparagrafen, som förtydligar att socialnämnden har ansvar för ge stöd och hjälp till barn som har utsatts för brott samt till barnens närstående.

Socialtjänsten ska också stödja och hjälpa barn som har bevittnat våld eller andra övergrepp av eller mot närstående³⁴, enligt bestämmelsens fjärde stycke.³⁵

³¹ 5 kap. 11 § SoL.

³² Prop. 2006/07:38 s. 31.

³³ Prop. 2006/07:38 s. 18 och 27.

³⁴ Den 1 januari 2013 ersattes begreppet ”närstående vuxna” av begreppet ”närstående”. Bestämmelsen omfattar numera således även syskon och andra närstående som inte är vuxna. Se proposition 2012/13:10 Stärkt stöd och skydd för barn och unga s. 98 och 129.

Socialnämnden har även ett allmänt ansvar att bland annat verka för att barn och ungdom växer upp under trygga och goda förhållanden samt i nära samarbete med hemmen främja en allsidig personlighetsutveckling och en gynnsam fysisk och social utveckling hos barn och ungdom.³⁶

Socialnämnden ska även med särskild uppmärksamhet följa utvecklingen hos barn och ungdom som har visat tecken till en ogynnsam utveckling och sörja för att barn och ungdom som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det skydd och stöd som de behöver, i vissa fall vård och fostran utanför det egna hemmet.

När det rör barn som får illa eller riskerar att fara illa har socialnämnden en särskild skyldighet att samverka med samhällsorgan, organisationer och andra som berörs. Nämnden ska aktivt verka för att samverkan kommer till stånd.³⁷

Socialtjänstens uppgifter

Socialnämnden har bland annat ansvar för omsorg och service, upplysningar, råd, stöd och vård, ekonomisk hjälp och annat bistånd till familjer och enskilda som behöver det. Dessutom ska nämnden främja förutsättningarna för goda levnadsförhållanden, exempelvis genom att bedriva uppsökande verksamhet. Socialnämnden ska också informera om socialtjänsten i kommunen, se nedan.³⁸

Uppsökande verksamhet och information

En av socialnämndens uppgifter är att informera om socialtjänsten i kommunen. I sitt uppsökande arbete ska nämnden upplysa om socialtjänstens arbete och erbjuda hjälp till grupper och enskilda. När det är lämpligt ska socialnämnden samverka med andra samhällsorgan samt med organisationer och andra föreningar.³⁹ Det är angeläget att nämnden har ett aktivt och uppsökande arbete riktat till dem som utsätts för våld av närstående, inklusive hindersrelaterat våld, samt att informationen och formerna för arbetet anpassas så att man kan nå olika grupper av personer.

Krav på god kvalitet och lämplig personal

Insatserna inom socialtjänsten ska vara av god kvalitet och det ska finnas personal med lämplig utbildning och erfarenhet för att utföra uppgifterna. Kravet på god kvalitet gäller både offentlig och enskild verksamhet. I SOSFS 2009:22 finns rekommendationer om personalens kompetens i arbetet med våldsutsatta kvinnor.

Kommunala handlingsplaner

För att underlätta såväl det interna arbetet som samverkan med andra aktörer när det gäller våldsutsatta kvinnor, är det lämpligt att kommunerna upprättar handlingsplaner med mätbara mål och en beskrivning av vad som ska göras

³⁵ 5 kap. 11 § fjärde stycket SoL.

³⁶ 5 kap. 1 § SoL.

³⁷ 5 kap. 1 a § SoL.

³⁸ 3 kap. 1 § SoL.

³⁹ 3 kap. 1 och 4 §§ SoL.

för att uppnå målen. En handlingsplan kan också kompletteras med en plan för hur samverkan ska bedrivas, både med andra aktörer och internt inom kommunen. Det är viktigt att en handlingsplan är politiskt förankrad och att det finns resurser för att kunna genomföra och följa upp det som står i den. Det är också väsentligt att all berörd personal har kunskap om handlingsplanen så att den kan utgöra ett stöd i arbetet [5].

När det gäller hedersrelaterat våld kan det i arbetet med handlingsplanen vara bra att tänka på

- hur man konkret arbetar för att upptäcka och uppmärksamma personer som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck
- hur man tar fram information som är anpassad för olika grupper
- hur man samverkar för att garantera personer med särskilda behov ett skyddat boende
- hur man genomför utbildningsåtgärder med fokus på behoven hos personer som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck.

Utreda behov av stöd och hjälp

Socialnämnden ska utan dröjsmål inleda utredning av vad som genom ansökan eller på annat sätt kommit till nämndens kännedom och som kan föranleda någon åtgärd av nämnden.⁴⁰ Det är inte tillåtet att inleda utredning mot en vuxen persons vilja, förutom om personen befinner sig i en situation som kan leda till åtgärder enligt lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall, LVM.

Barn och unga under 18 år utreds inom ramen för en barnavårdsutredning. Inom ramen för en sådan utredning finns särskilda regler om vårdnadshavarna eller barnet inte samtycker till socialtjänstens utredning. För barn och unga under 21 år kan det även bli aktuellt med vård enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU. Se handboken *Våld* eller handboken *Barn och unga i socialtjänsten*.

I SOSFS 2009:22 finns bland annat rekommendationer för vad en utredning som gäller en våldsutsatt kvinna bör innehålla. För att förebygga och upptäcka våld och för att kunna ge ett heltäckande stöd till våldsutsatta behöver socialnämnden även ta hänsyn till och uppmärksamma kränkningar som inte är brott [5]. Det går att ta ledning av SOSFS 2009:22 även i arbetet med våldsutsatta män och när såväl kvinnor som män har utsatts för våld av andra än närstående.⁴¹

Syftet med utredningen är att kartlägga den våldsutsatta personens livssituation som helhet. Då är det viktigt att beakta att enstaka händelser kan vara del i ett mönster. I en helhetsbedömning av situationen behöver även sådana faktorer vägas in som har med annat att göra än våldsutsattheten, till exempel hur personens nätverk ser ut [5].

Detta är viktigt för att se om det finns någon eller några personer som känner till situationen och som kan vara ett stöd. När det gäller personer som utsätts för hedersrelaterat våld kan det vara så att det helt saknas stöd i om-

⁴⁰ 11 kap. 1 § SoL

⁴¹ 5 kap. 11 § första stycket SoL.

givningen. Det kan finnas personer som stödjer den våldsutsatta personen i sak, men som ändå har svårt att ge henne eller honom stöd eftersom de då tar egna risker [5].

Att utreda barn under 18 år

Förhandsbedömning och skyddsbedömning

Om socialnämnden fått en anmälan som rör barn eller unga har socialnämnden sedan den 1 januari 2013 skyldighet att genast göra en bedömning av om barnet eller den unge är i behov av omedelbart skydd och bedömningen ska även dokumenteras.⁴² Skyddsbedömningen ska göras samma dag som anmälan kommer in eller senast dagen efter om anmälan kommit in sent den dagen.⁴³

Beslutet att inleda eller inte inleda utredning ska, om det inte finns synnerliga skäl, fattas inom fjorton dagar efter att anmälan har kommit in. Ett sådant beslut behöver dock inte fattas om det redan pågår en utredning om det barn eller den unge som anmälan avser.⁴⁴ Se vidare handboken *Barn och unga i socialtjänsten*.

Utredning

När en utredning till skydd eller stöd för en person under 18 år inleds ska den person som berörs av utredningen om detta, till exempel vårdnadshavaren, informeras.⁴⁵ Det kan finnas vissa situationer som medger att socialnämnden kan vänta något med att ge detta besked. Ett sådant skäl kan vara att vårdnadshavaren eller någon annan familjemedlem är misstänkt för övergrepp mot barnet eller den unge, samt att polisutredningen befinner sig i ett känsligt läge och skulle försvåras om nämnden gav information om att den inlett en utredning (JO 2004/05 s. 202). Det kan t.ex. vara aktuellt om en ung person utsatts för hedersrelaterat våld eller förtryck i sin familj. Det får dock inte bli fråga om någon längre tid som en vårdnadshavare hålls ovetande om en pågående utredning (JO 1999/00 s. 243).

I handläggnings- och dokumentationssystemet Barns behov i centrum (BBIC), som är ett komplement till socialtjänstlagens regler om utredning, är utgångspunkten barnets behov i relation till föräldrarnas förmåga och olika faktorer i familjen och miljön. Dessutom ingår det att bedöma om det finns faktorer i omgivningen som kan kompensera brister i föräldraskapet för att tillgodose barns behov, exempelvis andra personer i nätverket som kan vara ett stöd för barnet eller föräldern. För mer information se *Grundbok. Barns behov i centrum (BBIC)*.

Som tidigare nämnts kan hedersrelaterat våld mot ett barn eller en ung person begås av både föräldrar och andra, till exempel syskon och andra i släkten. Personer som inte är direkt aktiva kan ändå sanktionera våldet eller förtrycket, eller driva på föräldrarna. Detta är viktigt att utreda och ta hänsyn till, och den utsatta personen själv är den som vet mest om till exempel positiva och negativa krafter i familjen och släkten samt om olika släktingars

⁴² 11 kap. 1 a § första stycket SoL.

⁴³ Prop. 2012/13:10 s. 60.

⁴⁴ 11 kap. 1 a § andra stycket SoL.

⁴⁵ 11 kap. 2 § tredje stycket SoL.

inflytande. Frågor kan ställas om vem eller vilka (i såväl familjen som släkten) som är förtryckande eller utövar våld, vilka som är neutrala och vilka som stödjer den utsatta. Se vidare rapporten *Fem steg. Ett bidrag till socialtjänstens arbete med familjer där barn utsatts för sådant hedersrelaterat våld att de måste skyddas* [47].

I utredningar av ärenden som rör hedersrelaterat våld och förtryck är det viktigt med kunskap om vad som kan känneteckna denna utsatthet, inte minst dess kollektiva karaktär. Det är också nödvändigt att belysa både risk- och skyddsfaktorer för att identifiera behoven av stöd och att särskilt beakta konsekvenserna av att prata med föräldrarna om det barnet eller den unge har berättat. Metodstödet *Riskbedömningar i ärenden med hedersrelaterat våld* [15] behandlar risk- och skyddsfaktorer när det gäller familj och miljö, föräldrarnas förmåga och barnets beteende. Detta metodstöd är inriktat på att utreda flickor, men socialtjänsten kan ändå beakta vissa av dessa faktorer även när det gäller utredning av pojkar. Se vidare metodstödet för en beskrivning av risk- och skyddsfaktorer.

I Socialstyrelsens handbok *Barn och unga i socialtjänsten* finns mer generell information om utredning av barn och unga.

Akuta och långsiktiga behov

I alla ärenden som rör våldsutsatta kvinnor bör socialnämnden utreda vilket behov den våldsutsatta har av stöd och hjälp med anledning av våldet akut och på längre sikt.⁴⁶ Detta är självfallet lika viktigt att göra när det gäller våldsutsatta män.

Med akuta behov avses det som är nödvändigt att tillgodose omgående, till exempel ett skyddat eller annat tillfälligt boende om någon har tvingats lämna sin bostad, eller omedelbara behov av ekonomiskt bistånd. Hon eller han kan även behöva hjälp med att kontakta hälso- och sjukvården och polisen. Ett beslut om akuta insatser kan tas under pågående utredning, till exempel om ekonomiskt bistånd eller skyddat boende [5].

En del personer kan behöva mer hjälp även på längre sikt. Att utreda behov på längre sikt innebär att ta reda på hur personen tänker om sin framtida situation och vilken hjälp och vilket stöd hon eller han vill ha från socialtjänsten.

Exempel på vad som kan vara aktuellt är: hur boendet ska ordnas på kort och lång sikt, om det behövs någon form av stödjande samtal, hur den ekonomiska situationen ser ut, om det behövs kontakt med hälso- och sjukvården och om den utsatta personen behöver skyddade personuppgifter. Behovet av stöd och hjälp kan finnas under lång tid, i varierande grad, och flera myndigheter och aktörer kan behöva samverka [5]. Mer information om akuta och långsiktiga behov finns i Socialstyrelsens handbok *Våld*.

Personer som har utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck kan ha stora och långvariga behov av stöd, inte minst eftersom många blir helt isolerade när de lämnar eller flyr från sin familj [6, 32]. Behoven kan handla om stöd,

⁴⁶ SOSFS 2009:22.

hjälp och skydd, från flera olika myndigheter och andra aktörer, både akut och på längre sikt.

Vissa utsatta har varit mycket kontrollerade och inte fått lära sig att fatta självständiga beslut och kan ha svårt att ta ansvar och fatta egna beslut – stora som små. De kan därför behöva stöd och hjälp även i praktiska frågor, som att göra inköp och att göra bankärenden.

Komplexa ärenden

Ärenden som handlar om hedersrelaterat våld och förtryck kan vara både komplexa och komplicerade. Så här beskriver Länsstyrelsen i Stockholms län komplikationerna i det ovan nämnda metodstödet för socialsekreterare (sidan 56) [15]:

Att arbeta i ärenden med hedersrelaterad problematik är ofta dramatiskt och motsägelsefullt. Oron för flickan är hög, socialtjänstens ansvar stort, och föräldrarna och flickan kan förmedla helt olika bilder av det som hänt. Flickan kan vara livrädd vid ett tillfälle och längta hem vid ett annat. Föräldrarna kan ”gå med på allt” som socialtjänsten vill, och efter några dagar vara helt ointresserade av kontakt med socialtjänsten. Det förekommer med stor sannolikhet diskussioner i familjen och nätverket och mellan flickan och föräldrarna som socialtjänsten inte har kännedom om. Ärendena består inte sällan av flera parter som ger olika bilder; flickan - modern - fadern - inflytelserika personer i slakten - anmälaren. Detta kan göra socialtjänstens arbete komplicerat.

Bedömning av behov och risker

I ärenden som rör hedersrelaterat våld, liksom andra typer av utsatthet för våld, är det viktigt att socialtjänsten bedömer behoven av stöd och hjälp. Socialtjänsten bör även enligt SOSFS 2009:22 utreda risken för ytterligare våld.

Personer som utsätts för hedersrelaterat våld kan ibland befinna sig i mycket hotfulla situationer där det inte nödvändigtvis går att finna något skydd inom den egna familjen eller slakten. Det är viktigt att inte underskatta risken för att utsättas för ytterligare våld. En bedömning av denna risk kan behöva göras vid flera tillfällen, både i en akut situation och sedan på nytt – en eller flera gånger. En hotbild kan till exempel snabbt förändras [18].

Unga kan också söka hjälp hos socialtjänsten eller bli aktuella på grund av anmälan om de är oroliga över att bli bortgifta mot sin vilja under en kommande utomlandsresa. Av betänkandet *Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap* (SOU 2012:35) framgår att det är viktigt att arbeta för att motverka att de som riskerar att giftas bort utomlands inte lämnar Sverige och fokus måste därför vara på att upptäcka problemet i Sverige, informera den som är i riskzonen om sina rättigheter och möjligheterna till hjälp – och om det är ett barn under 18 år – i tid aktualisera frågan om tvångsåtgärder [27]. Socialtjänsten kan också behöva samverka med polisen när det gäller hot- och riskbedömningar.

Alla fall av hedersrelaterat våld och förtryck polisanmäls inte och det är viktigt att det finns kompetens även inom socialtjänsten att bedöma risken för utsatthet. Skyddade boenden kan också genomföra riskbedömningar tillsam-

mans med enskilda skyddssökande – sådana bedömningar ersätter dock inte socialtjänstens utredningsansvar [11].

Standardiserade bedömningsmetoder – ett komplement i arbetet

Det är en komplex uppgift att identifiera våld och bedöma behov av stöd och skydd i samband med våldutsatthet.

Standardiserade bedömningsmetoder kan ses som ett stöd och komplement till det övriga utredningsarbetet, men de kan aldrig utgöra socialtjänstens hela utredning. Tillsammans med de beslutsunderlag som socialtjänsten traditionellt samlar in i sin utredning kan de dock göra det möjligt för personalen att identifiera problem, kartlägga risker och välja relevanta insatser baserat på mer enhetliga utredningar. Mer information om standardiserade bedömningsmetoder finns i Socialstyrelsens broschyr *Om standardiserade bedömningsmetoder* [41] och Socialstyrelsens vägledning om skyddat boende [11].

Två bedömningsmetoder som kan användas när det gäller risk för fortsatt våld är FREDA – farlighetsbedömning⁴⁷ (våld av partner, före detta partner eller andra anhöriga) och SARA (våld av partner eller före detta partner).⁴⁸

När det gäller risk för att utsättas för hedersrelaterat våld finns instrumentet PATRIARK, en checklista som är framtagen för att användas inom exempelvis polis, socialtjänst och psykiatri. PATRIARK består av två delar. Den första delen handlar om riskfaktorer hos den eller dem som hotar och den andra delen behandlar sårbarhetsfaktorer hos den eller dem som hotas [48].⁴⁹

Om en vuxen person inte vill utredas eller avböjer stöd efter en utredning

I vissa fall vill en person inte ha någon utredning och bedömning av sina behov. I andra fall kan socialtjänsten efter en utredning ha kommit fram till att en person har behov av stöd och hjälp men hon eller han säger nej till detta. I båda dessa fall kan det vara bra att socialtjänsten ändå informerar om möjligheterna att få stöd och hjälp, inklusive att det finns rådgivning och andra öppna verksamheter som inte förutsätter en föregående utredning. Det kan också vara bra att informera om den hjälp som finns att få från exempelvis hälso- och sjukvården och från ideella kvinnojourer, brottsofferjourer eller andra föreningar.

Det är också av stor betydelse att socialtjänsten försöker motivera den utsatta personen att ta emot stöd eller hjälp och diskuterar eventuella risker för personen om hon eller han inte tar emot något stöd.

En person som inte vill ha stöd eller hjälp kan ändå vackla i detta beslut och det kan behövas flera möten för att ta upp möjligheterna till stöd. Personen kan också behöva få information om hur hon eller han kan kontakta soci-

⁴⁷ För ytterligare information, se Socialstyrelsens webbplats.

⁴⁸ För ytterligare information, se till exempel NCK:s webbplats där det finns en checklista för SARA, inklusive kontaktuppgifter.

⁴⁹ Grunden för PATRIARK utgörs av den vetenskapliga och professionella litteraturen inom områdena riskbedömningar, hedersrelaterat våld och skyddsåtgärder för brottsoffer, kompletterat med synpunkter och erfarenheter från en rad experter på området.

altjänsten om hon eller han ångrar sig eller om något inträffar som förändrar situationen.

Det är viktigt att socialtjänsten dokumenterar de bedömningar som görs, vilka insatser som erbjuds och hur personen ställer sig till dem. Regler om vad som ska dokumenteras finns i 11 kap. 5 och 6 §§ SoL samt i Socialstyrelsens föreskrifter (SOSFS 2006:5) om dokumentation vid handläggning av ärenden och genomförande av insatser enligt SoL, LVU, LVM och LSS.

Om något barn har bevittnat våldet

Socialtjänsten ska verka för att barn och unga växer upp under trygga och goda förhållanden.⁵⁰ Dessutom ska nämnden särskilt beakta att barn som bevittnat våld eller andra övergrepp av eller mot närstående vuxna är offer för brott och kan vara i behov av stöd eller hjälp.⁵¹ Se vidare avsnittet ”Att utreda barn under 18 år” ovan.

Socialtjänstens insatser efter den utsattas behov

Hur hjälpbehoven ser ut och vilka insatser man väljer beror bland annat på vilken karaktär och omfattning våldet har och om våldet har hänt nyligen eller ligger längre tillbaka i tiden.

Socialtjänsten behöver göra en helhetsbedömning av den enskilda individens situation för att även kunna tillgodose eventuella behov som har att göra med andra faktorer än våldsutsattheten [5].

Bedömningen av vilka insatser som svarar bäst mot behoven görs i samråd med den våldsutsatta personen.⁵² Av SOSFS 2009:22 framgår att socialtjänstens metoder för att ge kvinnor stöd och hjälp bör vara utformade utifrån den bästa tillgängliga kunskapen om våldsutsatta kvinnors behov och vad som ger bäst resultat. Personen måste, utifrån sina behov, få information om vilka insatser som finns för att hon eller han ska kunna ta ställning till dem [5].

För mer information se handböckerna *Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten, Barn och unga i socialtjänsten* och handboken *Våld*.

Ekonomiskt bistånd

När det gäller att beräkna kostnader enligt riksnormen för försörjningsstöd kan socialnämnden beräkna kostnaderna till en högre nivå om det finns särskilda skäl.⁵³

Socialnämnden bör beräkna kostnaderna till en högre nivå om personen har tillfälligt höga kostnader, till exempel för livsmedel, kläder och skor, telefon, som beror på att han eller hon är eller har varit utsatt för våld eller andra övergrepp av närstående eller för något annat brott.

I vanliga fall bygger bedömningen på gemensamma tillgångar för makar, men socialnämnden bör göra undantag från den principen när den ena parten är eller har varit utsatt för våld eller andra övergrepp av den andra parten enligt Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2013:1) om ekonomiskt bistånd.

⁵⁰ 5 kap. 1 § SoL.

⁵¹ 5 kap. 11 § fjärde stycket SoL.

⁵² 3 kap. 5 § SoL.

⁵³ 4 kap. 3 § SoL.

Placering av barn och unga

Ett barn eller en ungdom under 18 år kan behöva placeras utanför hemmet på grund av att hon eller han är utsatt för hedersrelaterat våld eller förtryck. Om vårdnadshavarna accepterar en placering i familjehem eller på skyddat boende kan placeringen ske med stöd av SoL. Om de däremot inte samtycker till vård som behövs kan barnet under vissa omständigheter omhändertas enligt LVU. Socialtjänsten kan också i vissa fall hålla barnets vistelseort hemlig för vårdnadshavarna, om det bedöms vara nödvändigt.⁵⁴ Se vidare handboken *Barn och unga i socialtjänsten* och vägledningen *Våga göra skillnad*. Under vissa förhållanden kan även personer som fyllt 18 men inte 20 år placeras.⁵⁵

Barn och unga kan behöva skydd, stöd och rehabilitering, de kan också behöva insatser som syftar till att stoppa våldet och minska hotet mot dem. Placerade barn behöva både akuta och långsiktiga insatser av emotionell, praktisk eller social karaktär. De kan även behöva rehabiliterande insatser som hjälper barnet eller den unge att skapa ett självständigt liv och delta aktivt i samhället [32].

Flera olika aktörer kan behöva bidra till stöd, skydd och rehabilitering för placerade unga, och det är därför viktigt att insatserna samordnas. Det kan vara en fördel för barnet eller den unga att han eller hon inte behöver berätta om sin utsatthet fler gånger än absolut nödvändigt och helst för så få människor som möjligt [32]. Mer information finns i vägledningen *Våga göra skillnad*.

Skyddat och annat lämpligt tillfälligt boende för vuxna

På ett skyddat boende bör det finnas olika åtgärder som ska skydda mot hot, våld eller andra övergrepp, det vill säga tillräckliga skyddsanordningar. Boendet bör också vara bemannat av kvalificerad personal. Detta framgår av SOSFS 2009:22. Samtidigt är det viktigt att tänka på att en våldsutsatt person även kan behöva andra insatser, exempelvis råd och stöd.

Det är den enskilda personens behov av skydd och stöd som ska styra var hon eller han blir placerad, och inte till exempel kostnaden för en placering. Den person som har blivit placerad kan behöva någon att prata med för att till exempel bli stärkt eller lugnad i den svåra situation som hon eller han befinner sig i. Personen ifråga kan vara den socialsekreterare som har ansvar för utredningen men uppgiften kan också lämnas över till exempelvis en socialsekreterare med råd- och stöduppgifter [18].

Mer information finns också i Socialstyrelsens vägledning *Fristad från våld*.

Råd och stöd

Råd och stöd som är allmänt inriktade och generellt utformade kan erbjudas av socialnämnden utan utredning och biståndsbedömning. Det kan exempelvis handla om information om hur man gör en polisanmälan och söker kon-

⁵⁴ 14 § LVU.

⁵⁵ 3 § LVU.

taktförbud. Beroende på situationen kan en våldsutsatt person också behöva hjälp med att kontakta andra myndigheter och ideella verksamheter. Mer information finns i handboken *Våld*.

Säkerhetsplanering

Det är viktigt att handläggningen av ärenden som rör personer som utsätts för våld, inklusive hedersrelaterat våld, präglas av ett säkerhetstänkande. I dessa sammanhang kan det vara bra att tillsammans med den utsatta personen göra en säkerhetsplanering för ett eventuellt akut läge. Då kan man bland annat diskutera [5]:

- att träffas någon annanstans än på socialkontoret
- att inte träffas tillsammans med någon ur familjen
- hur socialsekreteraren och personen som är utsatt ska hålla kontakten på ett säkert sätt
- om den utsatta personen snabbt kan ta sig ur bostaden om hon eller han skulle behöva det
- om den utsatta personen alltid har exempelvis id-handlingar, kontanter, eventuella kreditkort, nycklar och mobiltelefon tillgängligt
- om hon eller han, om möjligt, även har kontanter och nycklar med mera hos någon annan för akuta behov
- hur personen ska använda sig av sociala medier, exempelvis Facebook.

Handlingar som rör en våldsutsatt person bör hållas samman i en personakt och bör endast gälla personen själv, detta framgår av SOSFS 2006:5. Med en separat personakt är det ingen annan än socialtjänstens handläggare som har tillgång till de uppgifter personen lämnar om sig själv. Detta kan vara särskilt viktigt att tänka på vid handläggning av ekonomiskt bistånd, där det ibland läggs upp en gemensam akt för hushållet.

Mer information om säkerhetsplanering finns i Socialstyrelsens handbok *Våld*.

Insatser till barn som bevittnat våld

En del barn som har bevittnat våld behöver stöd och hjälp med anledning av våldet (både akut och på längre sikt). Då bör socialnämnden bland annat kunna erbjuda (SOSFS 2009:22)

- råd och stöd
- stöd- och behandlingsinsatser
- förmedling av kontakt med frivilligorganisationer och andra aktörer.

Förändringsarbete i familjer

Förändringsarbete i de aktuella familjerna är en komplex och svår fråga. Ett eventuellt familjearbete måste alltid ha sin utgångspunkt i barnets eller ungdomens situation, behov och önskemål. Det innebär att det i många fall inte blir aktuellt till exempel då det förekommit hot eller våld eller då den utsatta personen inte vill.

Innan socialtjänsten påbörjar ett arbete med en familj är det viktigt att bedöma om det finns förutsättningar för förändring.

I betänkandet *Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap* (SOU 2012:35) menar utredaren att man inte har ”ett tillräckligt underlag för att kunna ta ställning till i vilka situationer familjearbete kan bedrivas och hur detta i så fall ska ske” [27]. Man drar dock några försiktiga slutsatser:

- Den som överväger ett familjearbete måste vara mycket försiktig och noggrant bedöma förutsättningarna för förändringar samt riskerna för att offret utsätts för ytterligare trauma, kränkningar och press. Vissa aktörer med stor erfarenhet menar att det i princip är uteslutet med familjearbete i en akut situation.
- Ett eventuellt familjearbete bör aldrig bedrivas så att det äventyrar den utsattas fysiska och psykiska hälsa och säkerhet. Det är nödvändigt med professionella hot- och riskbedömningar som beaktar den kollektiva och ofta transnationella dimensionen av problemet.
- Man måste vara medveten om den maktobalans som råder mellan offret och familjen, och en person bör aldrig pressas till dialog med familjen. En professionell bedömning måste göras av om den utsatta är redo och om hon eller han agerar utifrån egen vilja, eller exempelvis är rädd för konsekvenserna av att inte göra familjen till lags eller försöker leva upp till upplevda förväntningar från socialtjänstens handläggare eller andra.
- Det behövs särskilda metoder som beaktar de mekanismer och sammanhang som ligger bakom äktenskap mot personens vilja. Socialtjänsten behöver till exempel förstå problematikens kollektiva dimension och att föräldrarna själva kan vara pressade eller sakna reell makt i förhållande till exempelvis slakten.
- Eventuellt familjearbete kräver särskild kompetens.

I betänkandet redogörs också för Kvinnors nätverks/Linnamottagningens syn på frågan om förändringsarbete i familjer där unga människor har omhändertagits eller själva lämnat sina familjer på grund av hedersrelaterat våld eller förtryck.⁵⁶ Linnamottagningen menar att när en ung person har omhändertagits bör socialtjänsten informera föräldrarna utan att riskera den ungas säkerhet och trygghet, och föräldrarna bör erbjudas kris- och stödsamtal med fokus på sin situation. Samtalen behöver inte leda till att den unga återvänder till familjen, och det måste föräldrarna ha klart för sig [27].

I betänkandet framhålls också på s. 516 att det finns behov av en diskussion om förhållandet mellan familjearbete och individens rättigheter och vikten av att fråga sig om man ”bör bidra till kompromisser som innebär att en individ får leva med inskränkningar i rätten att besluta om sitt eget liv”. Man menar att det kan finnas ”en motsättning mellan ett pragmatiskt synsätt som går ut på att man så långt som möjligt ska lösa konflikter och ett synsätt som utgår ifrån mänskliga rättigheters okränkbarhet och principen att alla ska ha samma rätt till självbestämmande.”

⁵⁶ Kvinnors Nätverk är en ideell organisation som arbetar mot hedersrelaterat våld och förtryck. De driver bland annat Linnamottagningen som erbjuder rådgivning, stöd och skydd till utsatta ungdomar.

Sammanfattningsvis är det avgörande för den skyddssökandes säkerhet, att personal som överväger familjearbete är oerhört försiktig och noggrant bedömer riskerna för att den som söker hjälp utsätts för ytterligare trauma.

Hälso- och sjukvårdens ansvar

Hälso- och sjukvårdens olika verksamheter är mycket viktiga, både för att upptäcka och uppmärksamma och för att ge vård, stöd och hjälp till dem som är utsatta för hedersrelaterat våld.

Hälso- och sjukvården har ansvar för att se till att personer som utsätts för hedersrelaterat våld får den vård och behandling som de behöver. Till skillnad från i socialtjänstlagen finns inga bestämmelser i hälso- och sjukvårdslagen (1982:763), HSL, eller patientsäkerhetslagen (2010:659), PSL, som särskilt uppmärksammar våldsutsatta personer. Vård och behandling av våldsutsatta styrs av de generella regler som alltid gäller vid hälso- och sjukvård.

Allmänt om hälso- och sjukvårdens ansvar

Målet för hälso- och sjukvården är en god hälsa och en vård på lika villkor för hela befolkningen. Vården ska ges med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans värdighet. Den som har det största behovet av hälso- och sjukvård ska ha företräde.⁵⁷ Hälso- och sjukvården ska arbeta för att förebygga ohälsa och den ska uppfylla kraven på en god vård. Vården och behandlingen ska även så långt det är möjligt utformas och genomföras i samråd med patienten.⁵⁸

Varje landsting ska erbjuda en god hälso- och sjukvård åt dem som är bosatta inom landstinget. Detsamma gäller dem som är kvarskrivna⁵⁹ och stadigvarande vistas inom landstinget.⁶⁰

Landstinget måste erbjuda vård till dem som behöver omedelbar hälso- och sjukvård, även om de inte är bosatta inom landstinget.⁶¹

Vårdgivaren ska planera, leda och kontrollera verksamheten på ett sätt som leder till att kravet på god vård upprätthålls.⁶²

Hälso- och sjukvården ska bedrivas så att den uppfyller kraven på en god vård och så att den är av god kvalitet.⁶³ Ledningen av hälso- och sjukvården ska vara organiserad så att den tillgodoser hög patientsäkerhet och god kvalitet av vården, och så att den främjar kostnadseffektivitet.⁶⁴

Vid misstanke om att ett barn eller en ungdom under 18 år far illa är personal inom hälso- och sjukvården skyldiga att anmäla det till socialtjänsten, se nedan.⁶⁵

⁵⁷ 2 § HSL.

⁵⁸ 2 a och c §§ HSL samt 6 kap. PSL.

⁵⁹ Se 16 § folkbokföringslagen (1991:481).

⁶⁰ 3 § HSL.

⁶¹ 4 § HSL. Landstingets ansvar omfattar dock inte sådan hälso- och sjukvård som en kommun inom landstinget har ansvar för enligt 18 § första och tredje stycket HSL.

⁶² 3 kap. 1 § PSL.

⁶³ 2 a § HSL.

⁶⁴ 28 § HSL.

⁶⁵ 14 kap. 1 § SoL.

Hälso- och sjukvårdens insatser

Det är vanligt att personer som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck inte berättar om detta när de har kontakt med hälso- och sjukvården.

Barn under 18 år som blivit utsatta för hedersrelaterat våld kan ibland behöva hjälp från hälso- och sjukvården utan att deras vårdnadshavare känner till eller har godkänt detta eftersom barnen kan utsätta sig för en risk genom att de har sökt hjälp och berättat om sin situation för utomstående [32].

I Socialstyrelsens meddelandeblad *Barn under 18 år som söker hälso- och sjukvård*, nr 7/2010 redogörs för frågor om exempelvis information, beslutskompetens och sekretess som kan uppkomma när ett barn under 18 år söker hälso- och sjukvård. Även meddelandeblad nr 10/2012 *Barnets möjligheter att få hälso- och sjukvård samt sociala insatser när vårdnadshavarna inte är överens* kan vara till stöd i dessa frågor. Meddelandebladet redogör för reglerna i 6 kap. 13 a § föräldrabalken från den 1 maj 2012 om ett barns möjligheter att få hälso- och sjukvård samt sociala insatser när barnet har två vårdnadshavare och den ena inte ansöker om eller samtycker till en åtgärd.

Akuta åtgärder

När en person berättar att hon eller han har utsatts för våld kan det bli aktuellt med akuta undersökningar och behandling. De akuta behoven kan både handla om medicinsk behandling och om psykosociala insatser i form av krisbearbetning samt uppföljande stöd och kontakter.

En person som akut kommer i kontakt med sjukvården kan också behöva få information om stödresurser, såsom socialtjänsten och skyddat boende, samt få veta hur hon eller han kan polisanmäla händelsen.

En undersökning kan också komma att ligga till grund för ett rättsintyg, och det kan i sin tur utgöra del i en förundersökning inför ett åtal [49].

Åtgärder på längre sikt

Den som utsätts för våld – i synnerhet av någon närstående – kan behöva stöd under lång tid. Psykosociala insatser kan på lång sikt göra det lättare att bearbeta skuld- och skamkänslor, stärka självförtroendet och ge personen möjlighet att ta kontroll över sitt liv. Sådana insatser kan ske genom stödsamtal, gruppbehandling, psykoterapi med mera [33].

Det finns också stora behov av insatser på grund av den psykiska ohälsan, vilket framgår av Socialstyrelsens uppföljning av skyddade boenden [6] och Länsstyrelsen i Västra Götalands utvärdering av Grynings skyddade boende [50].

En person som blivit utsatt för hedersrelaterat våld och förtryck kan drabbas av posttraumatiskt stressyndrom, PTSD. Enligt rapporten *Stress och trauma* kan det vara befogat att ”rutinmässigt screena för förekomst av PTSD och posttraumatisk stress hos samtliga som söker hjälp pga. hedersrelaterat våld”. Den undersökningen bör göras av professionella som har kunskap om posttraumatisk stress [43]. Bakgrunden är en undersökning som visade att en stor andel av personer som blivit placerade i skyddade boenden på grund av hedersrelaterat våld led av PTSD.

Traumafokuserad behandling kräver dock att personen ”psykologiskt kan återgå till en ’trygg plats’ efter att hon konfronterats med traumat”, vilket många som utsatts för hedersrelaterat våld inte kan eftersom de befinner sig i en pågående kris och i en livssituation som i sig är potentiellt traumatiserande. ”I en så osäker livssituation kan det vara kontraindicerat och ytterligare traumatiserande att bedriva fokuserad traumaterapi.” (Citaten är från s. 21 i den nämnda rapporten *Stress och trauma*.)

Det är dock viktigt att denna målgrupp erbjuds adekvat psykologisk och medicinsk hjälp, till att börja med för att skapa trygghet och tillit samt minska stressnivån. Detta kräver långvariga behandlingsinsatser.

Om ”oskuldssintyg” och hymenoperationer

Ibland får hälso- och sjukvården, exempelvis ungdomsmottagningar, kontakt med flickor och kvinnor som inför ett bröllop oroar sig för att det ska upptäckas att de har haft sex före äktenskapet. Andra kan vara oroliga för att det inte ska märkas att de är oskulder. De kan antingen vilja ha ett ”oskuldssintyg” eller göra en hymenoperation, det vill säga att de vill minska öppningen till vagina genom att sys. Orsaken är kravet på att flickor och kvinnor ska vara oskulder när de gifter sig. Undersökningar har visat att det handlar om en bred åldersgrupp runt 15–30-årsåldern som söker vård av dessa skäl [51].

När det handlar om frågor om oskuld och hymen (den så kallade mödomshinnan) är det viktigt att bland annat förklara att de flesta kvinnor inte blöder under det första samlaget. Vissa kan dock vara mycket rädda och ångestdrivna, och det kan vara så att de *måste* blöda vid samlaget på bröllopsnatten av rituella skäl. Det ska finnas blod på lakanet och ibland ska lakanet visas för mannens släktingar som ett bevis på hennes kyskhet [39]. Rädslan kan både finnas hos dem som har haft sexuella relationer före äktenskapet och hos dem som är rädda för att de inte ska blöda trots att de *inte* har haft samlag.

Även om hälso- och sjukvården inte kan tillmötesgå det flickorna eller kvinnorna önskar när de söker hjälp, det vill säga att få ett ”oskuldssintyg” eller att göra en hymenoperation, är det viktigt att det finns en förståelse för denna specifika problematik. Det är viktigt att bekräfta flickornas och kvinnornas oro, förbättra deras självkänsla och kroppskänedom samt minska skuldskänslorna. Detta beskrivs närmare i ett kunskapsunderlag till hälso- och sjukvården om hedersrelaterat våld och förtryck [39]. Där betonas på s. 124 att det inte är råd eller ingrepp som är det viktigaste utan en helhetsbild av situationen och bemötandet: ”De enskilda metoderna är i sig inte avgörande, utan att patienten känner sig respektfullt bemött och blir bekräftad i sin upplevelse.”

Ungdomsmottagningar

Personal på ungdomsmottagningar och inom elevhälsan kan uppmärksamma att barn och unga är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck, och dessa verksamheter kan också ge stöd åt dem som är utsatta.

Enskilda besök på ungdomsmottagningar kan till exempel gälla att ungdomar har otillåtna relationer med en pojk- eller flickvän eller är oroliga för att de ska eller riskerar att giftas bort mot sin vilja. Flickor och unga kvinnor kan söka hjälp inför ett bröllop för att de vill ha ett ”oskuldsintyg” eller för att de vill minska öppningen till vagina genom att sys ihop [52].

Kunskap om den egna kroppen och om sexualitet kan stärka flickornas självkänsla och identitet, och kan vara betydelsefullt för deras utveckling. Metoden för detta är information om det kvinnliga könsorganet med pedagogiska hjälpmedel och gynekologisk undersökning. Vissa flickor känner skamkänslor, främlingskap och till och med äckel inför sitt kön, och därför krävs det gott om tid och förberedelse, inte minst för den gynekologiska undersökningen. Det är centralt att synliggöra, benämna och bekräfta könsorganet. Se vidare rapporterna *Ungdomsmottagningarnas arbete mot hedersrelaterat våld* och *Hedersrelaterat våld och förtryck. Ett kunskapsunderlag för hälso- och sjukvården*.

En del flickor har skam- och skuld-känslor över att de har haft sex trots att de inte är gifta, och då är det viktigt att barnmorskan hjälper dem med att bearbeta dessa känslor och stödjer dem i att ta ansvar för sina kroppar och sin sexualitet [52]. Flickor som haft sex kan se på sig själva som ”dåliga flickor” och det kan leda till ett destruktivt beteende [39].

Även kuratorer och psykologer på mottagningarna kan komma i kontakt med flickor och pojkar som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck. Ungdomar som är homosexuella, bisexuella eller transpersoner kan vara särskilt utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck eftersom något annat än heterosexualitet är otänkbart i sammanhang som präglas av ett hedersrelaterat tänkande [19] och de kan känna skuld och skam över sin sexualitet [17].

En akut situation kan uppstå om det upptäcks att en flicka har en pojkvän som inte accepteras, särskilt om det har blivit känt utanför familjen. Det kan också räcka med ett rykte för att en farlig situation ska uppstå [52].

Ungdomsmottagningar och elevhälsan kan också få besök från flickor och pojkar som är oroliga för att bli bortgifta under en kommande utlandsresa till sitt eller föräldrarnas ursprungsland. Om personalen misstänker att ett barn eller en ungdom under 18 år far illa måste de anmäla saken till socialtjänsten, se nedan.⁶⁶

En del ungdomar vill inte riskera att bli sedda på ungdomsmottagningar. För att de ändå ska kunna träffa någon från mottagningen kan personalen förlägga viss tid på exempelvis en gymnasieskola i närheten, dit de som vill kan komma i stället. Man kan också komma överens om andra mötesplatser [52].

Utåtriktat arbete

I det utåtriktade arbetet ingår exempelvis att ta emot studiebesök av skolklasser samt att besöka skolor för att informera om ungdomsmottagningarnas verksamhet och prata om attityder och värderingar [53].

⁶⁶ 14 kap. 1 § SoL.

Vissa specifika frågor är viktiga att ta upp, till exempel sexuell läggning och missuppfattningen och mytbildningen om den så kallade mödomshinnan [52]. Ett sådant utåtriktat arbete är viktigt för att nå de ungdomar som inte själva söker sig till mottagningarna, vilket i vissa fall kan bero på den kontroll och de begränsningar som dessa ungdomar lever under.

Elevhälsan

Skolan⁶⁷ ska ha elevhälsa som omfattar medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska insatser. Elevhälsan ska främst vara förebyggande och hälsofrämjande och det ska finnas tillgång till skolläkare, skolsköterska, psykolog och kurator.⁶⁸

Vissa ungdomar söker hellre hjälp eller stöd inom elevhälsan än på en ungdomsmottagning eftersom besök på en ungdomsmottagning kan innebära att omgivningen fattar misstankar. Elevhälsan kan därför upplevas som tryggare att vända sig till.

En del elever som är utsatta för hedersrelaterat våld kan uppvisa allmänna symtom på att något inte står rätt till, till exempel koncentrationssvårigheter och sömnbrist, psykosomatiska besvär av olika slag, uppgivenhet och självmordstankar [21]. Hög frånvaro utan förklaring, och frånvaro från vissa ämnen eller delmoment som musik, idrott och sexualundervisning kan vara tecken eller varningssignaler även om det naturligtvis inte behöver vara det.

Länsstyrelsen i Östergötland har tagit fram en handbok för skola och socialtjänst, och i den beskrivs fyra olika typsituationer som kan vara till stöd för personal inom skolan, inklusive elevhälsan. Situationerna som beskrivs är när en omyndig elev är utsatt för brott, när en omyndig elev är i riskzonen men inte har utsatts för brott, när en myndig elev är utsatt för brott samt när en myndig elev inte är utsatt för brott men löper risk för det. Personalen kan informera barnet eller ungdomen om dess rättigheter enligt svensk lagstiftning, ge information om vilket stöd som går att få från till exempel socialtjänsten eller hjälpa barnet eller ungdomen att förstå innebörden och konsekvenserna av olika alternativ, till exempel om en ungdom skulle vilja ta avstånd från sina föräldrar [25].

Samarbete med socialtjänsten

Det är viktigt att både ungdomsmottagningar och elevhälsa har ett upparbetat samarbete med socialtjänsten. Det är också viktigt med samarbete mellan ungdomsmottagningar och elevhälsa, till exempel för att planera skolbesök och för att kunna följa upp varför vissa elever uteblir vid klassbesöken på ungdomsmottagningen [52].

⁶⁷ Detta gäller förskoleklassen, grundskolan, grundsärskolan, sameskolan, specialskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan.

⁶⁸ 2 kap. 25 § skollagen (2010:800).

Andra åtgärder

Skyddade personuppgifter och kontaktförbud

En person som är utsatt för hedersrelaterat våld kan behöva få sina personuppgifter skyddade. Det finns tre grader av skyddade personuppgifter: sekretessmarkering, kvarskrivning och fingerade personuppgifter. Alla tre nivåerna kan kombineras med exempelvis namnbyte. En beskrivning av de olika sätten att skydda sina personuppgifter finns i handboken *Våld* och i ett meddelandeblad från Socialstyrelsen [54].

Enligt lagen (1988:688) om kontaktförbud⁶⁹ kan en person få kontaktförbud om det finns risk att hon eller han kommer att begå brott mot, förfölja eller på annat sätt allvarligt trakassera någon annan. Den som fått ett kontaktförbud får inte besöka, kontakta eller följa efter den som skyddas av förbudet. I vissa fall gäller det också att personen inte får uppehålla sig i den gemensamma bostaden. Det är åklagaren som beslutar om kontaktförbud. Se vidare Domstolsverkets eller Brottsoffermyndighetens hemsidor eller Socialstyrelsens handbok *Våld*.

Brottsskadeersättning

Om ett brott är polisanmält kan brottsoffret ha rätt till brottsskadeersättning, det vill säga ekonomisk kompensation från staten. Det gäller om brottsoffret inte kan få ersättning från gärningsmannen eller från ett försäkringsbolag. Rätten till denna ersättning avser framför allt poster som har samband med skador på person, fysiska eller psykiska, liksom ersättning för allvarlig kränkning. Se brottsskadelagen (1978:413).

Barn som har bevittnat ett brott kan också ha rätt till brottsskadeersättning om brottet var ägnat att skada tryggheten och tilliten hos barnet i dess förhållande till en närstående person (4 a § brottsskadelagen). Ansökan om brottsskadeersättning görs hos Brottsoffermyndigheten.⁷⁰ Läs även mer om detta i handboken *Våld*.

Samverkan

Eftersom hedersrelaterat våld är ett mångfasetterat problem är det ofta nödvändigt att olika myndigheter och organisationer samverkar. Samverkan behövs både när det gäller enskilda personer utsatta för hedersrelaterat våld och mer generellt. Skyldigheten att samverka regleras i socialtjänstlagen.⁷¹

Samverkan inom och mellan myndigheter och andra aktörer

Det kan även behövas samverkan mellan olika kommuner samt intern samverkan, till exempel mellan olika förvaltningar inom en kommun. Vid samverkan är det viktigt att beakta reglerna om sekretess i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400), OSL. Mer om sekretessen finns bl.a. att läsa i

⁶⁹ Tidigare besöksförbud.

⁷⁰ www.brottsoffermyndigheten.se

⁷¹ 3 kap. 5 § SoL.

Socialstyrelsens handbok *Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten*. Samverkan behövs bland annat för att komma i kontakt med de utsatta så att de ska kunna få det stöd och den hjälp de behöver och som de har rätt till.

Samverkan kan även behövas för att kunna utveckla verksamheterna för målgrupperna, och den kan även öka kompetensen hos personal [5].

Se vidare handboken *Våld*.

Anmälningsskyldighet om barn som far illa

Socialnämnden har det yttersta ansvaret för att skydda och stödja barn och unga som far illa. För att socialnämnden ska kunna ta sitt ansvar har många yrkesgrupper en anmälnings- och uppgiftsskyldighet när det gäller barn under 18 år. Man ska genast anmäla till socialtjänsten om man i sin verksamhet får kännedom om eller misstänker att ett barn far illa.⁷² Det räcker alltså med en misstanke för att anmälningskyldigheten ska gälla.

Skyldigheten avser

1. myndigheter vars verksamheter berör barn och ungdom
2. andra myndigheter inom bland annat hälso- och sjukvården och socialtjänsten
3. anställda hos sådana myndigheter som avses i 1 och 2, och
4. de som är verksamma inom yrkesmässigt bedriven enskild verksamhet och fullgör uppgifter som berör barn och unga eller inom annan sådan verksamhet inom hälso- och sjukvården eller på socialtjänstens område.⁷³

Detta innebär att anmälningsplikten även gäller ideella föreningar som utför insatser enligt SoL genom avtal med kommunen. Detsamma gäller för frivilligorganisationer som bedriver tillståndspliktig verksamhet⁷⁴.

Ideella föreningar i övrigt omfattas inte av anmälningskyldigheten, men det finns en allmän rekommendation om att anmäla till socialtjänsten om de får kännedom om eller misstänker att ett barn illa.⁷⁵

Mer information finns i handboken *Anmälningskyldighet om missförhållanden som rör barn*⁷⁶ samt i *Barn som far illa eller riskerar att fara illa - En vägledning för hälso- och sjukvården samt tandvården gällande anmälningskyldighet och ansvar*.

⁷² 14 kap. 1 § SoL.

⁷³ 14 kap. 1 § första stycket SoL.

⁷⁴ Vilken verksamhet som är tillståndspliktig anges i 7 kap. 1 § SoL.

⁷⁵ 14 kap. 1 c § SoL.

⁷⁶ Denna handbok håller för närvarande på att revideras.

Referenser

1. Aftonbladet. Webbplats. Hämtad 2013-05-20 från <http://www.aftonbladet.se/debatt/article10257453.ab>
2. Ungdomsstyrelsen. Gift mot sin vilja. Stockholm: Ungdomsstyrelsen; 2009.
3. Socialstyrelsen, Länsstyrelserna. Våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld - alla kommuners ansvar: slutrapport från en nationell tillsyn 2008-2009. Stockholm: Socialstyrelsen; 2009.
4. Björkman J, Lindgren M, Pettersson K, Hägglund B. Utsatta och sårbara brottsoffer. 1. uppl. Stockholm: Jure; 2004.
5. Socialstyrelsen. Våld. Handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld. Stockholm: Socialstyrelsen; 2011.
6. Socialstyrelsen. Frihet och familj: en uppföljning av skyddade boenden för personer som hotas av hedersrelaterat våld. Stockholm: IMS Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete; 2007.
7. Socialstyrelsen. Personer utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck samt barn och unga som blir gifta mot sin vilja. Analys av behov inom socialtjänst och hälso- och sjukvård. Stockholm: Socialstyrelsen; 2011.
8. Länsstyrelserna, Socialstyrelsen. Nationellt konsultativt stöd för socialtjänst och andra verksamheter i arbetet mot hedersrelaterat våld. Stockholm: Socialstyrelsen; 2005.
9. Regeringens handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer. Skr 2007/08:39.
10. United Nations. Economic and Social Council. Integration of the human rights of women and the gender perspective. Violence against women. E/CN.4/1999/68; 1999.
11. Socialstyrelsen. Fristad från våld. En vägledning om skyddat boende. Stockholm: Socialstyrelsen; 2013.
12. Nationellt centrum för kvinnofrid. Hedersrelaterat våld och förtryck. En kunskaps- och forskningsöversikt. 1. uppl. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid; 2010.
13. Schlytter A, Linell H. Hedersrelaterade traditioner i en svensk kontext: en studie av omhändertagna flickor. Sollentuna: FoU Nordväst i Stockholms län; 2008.
14. Socialstyrelsen. Våldsutsatta kvinnor - Ett utbildningsmaterial för socialtjänstens personal. Stockholm: Socialstyrelsen; 2009 (rev).
15. Länsstyrelsen i Stockholms län. Riskbedömningar i ärenden med hedersrelaterat våld: metodstöd för socialsekreterare som arbetar med barn och ungdomar. 2 omarb. uppl. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholms län; 2009.

16. Nationellt centrum för kvinnofrid. Hämtad 2013-05-20 från http://www.nck.uu.se/Kunskapscentrum/Kunskapsbanken/amnen/Hedersrelaterat_vald_och_fortryck/Hedersrelaterat_vald_och_fortryck__Kunskapsbankens_arnesguide_/
17. Ungdomsstyrelsen. Hon hen han. En analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner. Stockholm: Ungdomsstyrelsen; 2010.
18. Länsstyrelsen i Uppsala län, Uppsala kommun. När man krokar. Ett handlägningsstöd för socialtjänsten om hedersrelaterat våld och generationskonflikter kring traditioner, seder och bruk. Uppsala: Länsstyrelsen i Uppsala län; 2008.
19. Socialstyrelsen. Frihet och ansvar. En undersökning om gymnasieungdomars upplevda frihet att själva bestämma över sina liv. Allmänna tendenser med fördjupad analys kring utsatthet för kränkande behandling, hot och/eller våld, särskilt hedersrelaterat våld från nära anhöriga. Stockholm: Socialstyrelsen; 2007.
20. Länsstyrelsen i Östergötlands län. Hämtad 2013-05-20 från <http://projektwebbar.lansstyrelsen.se/hedersfortryck/Sv/Pages/default.aspx>
21. Malmö stad. Yrkesgemensam handbok: för personal som möter personer utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck. Malmö: Malmö stad; 2007.
22. Diskrimineringsombudsmannen. Könsidentitet och könsuttryck. Diskrimineringsombudsmannen; 2012.
23. ALMAeuropa, RFSL ungdom. HBT & heder: råd till yrkesverksamma. Stockholm: ALMAeuropa; 2012.
24. Länsstyrelsen i Stockholms län. 18 projekt till stöd för flickor och unga kvinnor som riskerar att utsättas för så kallat hedersrelaterat våld 2003-2004. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholms län; 2005.
25. Länsstyrelsen Östergötland. Om våld i hederns namn: om våld i hederns namn och om skyldigheten att se och hjälpa utsatta. (2 rev. uppl.). Linköping: Länsstyrelsen; 2008.
26. Kjellson, R. Kultur, patriarkat och hedersrelaterat våld. En argumentationsanalys av den svenska offentliga debatten kring hedersrelaterat våld. Lunds Universitet; 2009.
27. Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap. Betänkande av utredningen om tvångsäktenskap och barnäktenskap (SOU 2012:35).
28. Brottsförebyggande rådet. Mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer. En första uppföljning av regeringens handlingsplan. Stockholm: Brottsförebyggande rådet; 2010.
29. Regeringens handlingsplan för att förebygga och förhindra att unga blir gifta mot sin vilja. Skr. 2009/10:229.
30. Socialstyrelsen. Kvinnlig könsstympning: ett utbildningsmaterial för skola, socialtjänst och hälso- och sjukvård. 2. uppl. Stockholm: Socialstyrelsen; 2005.

31. Nationellt centrum för kvinnofrid. Kvinnlig omskärelse/könsstympning i Sverige: en kunskaps- och forskningsöversikt. 1. uppl. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid, Uppsala universitet; 2011.
32. Länsstyrelsen Östergötland. Våga göra skillnad. En vägledning för skydd, stöd och rehabilitering av unga som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck och/eller som riskerar att bli gifta mot sin vilja eller som har blivit gifta mot sin vilja. Linköping: Länsstyrelsen Östergötland; 2011.
33. Socialstyrelsen. Sällan sedda: utbildningsmaterial om våld mot kvinnor med funktionsnedsättning. Stockholm: Socialstyrelsen; 2011.
34. de los Reyes P. Patriarkala enklaver eller ingenmansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige. Norrköping: Integrationsverket; 2003.
35. Runner M, Yoshihama M, and Novick S. Intimate Partner Violence in Immigrant and Refugee Communities. Family Violence Prevention Fund; 2009.
36. Carbin M. Mellan tystnad och tal: flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet; 2010
37. Kvinnor och barn i rättens gränsland. Betänkande av utredningen om kvinnor som utsatts för våld efter att ha beviljats uppehållstillstånd i Sverige på grund av anknytning (SOU 2012:45).
38. Socialstyrelsen. Interkulturellt socialt arbete. Stockholm: Socialstyrelsen; 2010.
39. Länsstyrelsen i Skåne Län, Länsstyrelsen Östergötland. Integrations- och jämställdhetsenheten. Hedersrelaterat våld och förtryck. Ett kunskapsunderlag för hälso- och sjukvården. Linköping: Integrations- och Jämställdhetsenheten, Länsstyrelsen Östergötland; 2007.
40. Socialstyrelsen. Barn och unga i socialtjänsten: utreda, planera och följa upp beslutade insatser. Stockholm: Socialstyrelsen; 2006.
41. Socialstyrelsen. Om standardiserade bedömningsmetoder. Stockholm: Socialstyrelsen; 2012.
42. Nationellt centrum för kvinnofrid. Att fråga om våldsutsatthet som en del av anamnesen. 1. uppl. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid; 2010.
43. Länsstyrelsen i Västra Götaland. Stress och trauma. En undersökning av förekomsten av PTSD hos personer utsatta för hedersrelaterat våld. Rapport 2009:20. Göteborg: Länsstyrelsen Västra Götalands län; 2009.
44. Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, General Recommendation No. 19; 1992.
45. SÖ (Sveriges internationella överenskommelser) 1990:2, FN:s konvention om barnets rättigheter, antagen den 20 november 1989.
46. Socialstyrelsen. Brottsoffer och deras närstående: Socialtjänstens ansvar för att ge stöd och hjälp. Stockholm: Socialstyrelsen; 2012.
47. Länsstyrelsen Västra Götaland. Fem steg: ett bidrag till socialtjänstens arbete med familjer där barn utsatts för sådant hedersrelaterat våld att de måste skyddas. Göteborg: Länsstyrelsen Västra Götalands län; 2009.
48. Belfrage, H. PATRIARK. Bedömning av risk för patriarkalt våld med hedern som motiv. Användarmanual. Version 5. 2005.

49. Socialstyrelsen. Skylla sig själv?: utbildningsmaterial om våld mot kvinnor med missbruks- eller beroendeproblem. Stockholm: Socialstyrelsen; 2011.
50. Länsstyrelsen Västra Götalands län. Utvärdering av Grynings skyddade boende för personer som riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld. Göteborg: Länsstyrelsen Västra Götalands län; 2007.
51. Nationellt centrum för kvinnofrid. Att möta patienter som söker för oro kring oskuld och heder. 1. uppl. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK), Uppsala universitet; 2011.
52. Länsstyrelsen i Stockholms län. Ungdomsmottagningarnas arbete mot hedersrelaterat våld: ett kompetens- och metodutvecklingsprojekt i Stockholms län. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholms län; 2006.
53. Föreningen för Sveriges ungdomsmottagningar. Ungdomsmottagningen: policyprogram för Sveriges ungdomsmottagningar. Rev. uppl: FSUM; 2004.
54. Socialstyrelsen. Meddelandeblad maj 2005. Skyddade personuppgifter. Stockholm: Socialstyrelsen; 2005.

Offentliga publikationer

Skrifter i serien Statens offentliga utredningar (SOU)
SOU 2012:35 Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap.

SOU 2012:45 Kvinnor och barn i rättens gränsland. Betänkande av utredningen om kvinnor som utsätts för våld efter att ha beviljats uppehållstillstånd i Sverige på grund av anknytning.

Propositioner

Prop. 2005/06:166 Barn som bevittnat våld.

Prop. 2006/07:38 Socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor.

Prop. 2012/13:10 Stärkt stöd och skydd för barn och unga.

Socialstyrelsens författningssamling

SOSFS 2006:5 Socialstyrelsens föreskrifter dokumentation vid handläggning av ärenden och genomförande av insatser enligt SoL, LVU, LVM och LSS.

SOSFS 2006:12 Socialstyrelsens allmänna råd om handläggning och dokumentation av ärenden som rör barn och unga.

SOSFS 2009:22 Socialstyrelsens allmänna råd om socialnämndens arbete med våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld.

SOSFS 2013:1 Socialstyrelsens allmänna råd om ekonomiskt bistånd.

Socialstyrelsens handböcker

Anmälningsskyldighet om missförhållanden som rör barn. Lindesberg; 2004.

Barn och unga i socialtjänsten. Utreda, planera och följa upp beslutade insatser. Lindesberg; 2006.

Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten. Stockholm; 2010.

Våld. Handbok om socialnämndens arbete för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld. Stockholm; 2011.

Socialstyrelsens meddelandeblad

Meddelandeblad Skyddade personuppgifter, maj 2005.

Meddelandeblad Barn under 18 år som söker hälso- och sjukvård, nr 7/2010.

Meddelandeblad Ansvarsfördelning mellan bosättningskommun och vistelsekommun – nya bestämmelser den 1 maj 2011, nr 3/2011.

Meddelandeblad Barnets möjligheter att få hälso- och sjukvård samt sociala insatser när vårdnadshavarna inte är överens, nr 10/2012.

Övriga publikationer från Socialstyrelsen

Brottsoffer och deras närstående. Socialtjänstens ansvar för att ge stöd och hjälp. Stockholm: 2012.

Frihet och ansvar. En undersökning om gymnasieungdomars upplevda frihet att själva bestämma över sina liv. Allmänna tendenser med fördjupad analys kring utsatthet för kränkande behandling, hot och/eller våld, särskilt hedersrelaterat våld från nära anhöriga. Stockholm: Socialstyrelsen; 2007.

Frihet och familj: en uppföljning av skyddade boenden för personer som hotas av hedersrelaterat våld. Stockholm: IMS Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete; 2007.

Fristad från våld. En vägledning om skyddat boende. Stockholm: 2013.

Interkulturellt socialt arbete. Stockholm: 2010.

Kvinnlig könsstympling. Ett utbildningsmaterial för skola, socialtjänst och hälso- och sjukvård. Stockholm: 2005.

Om standardiserade bedömningsmetoder. Stockholm: Socialstyrelsen; 2012.

Personer utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck samt barn och unga som blir gifta mot sin vilja. Analys av behov inom socialtjänst och hälso- och sjukvård. Stockholm; 2011.

Skylla sig själv? Utbildningsmaterial om våld mot kvinnor med missbruks- och beroendeproblem. Stockholm; 2011.

Sällan sedda. Utbildningsmaterial om våld mot kvinnor med funktionsnedsättning. Stockholm 2011.

Våldsutsatta kvinnor. Ett utbildningsmaterial för socialtjänstens personal. Stockholm; 2009.

Socialstyrelsen och länsstyrelserna

Nationellt konsultativt stöd för socialtjänst och andra verksamheter i arbetet mot hedersrelaterat våld. Stockholm: Socialstyrelsen; 2005.

Våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld – slutrapport från en nationell tillsyn. Stockholm; 2009.

Aktuella lagar och förordningar

Brottsbalken (1962:700)

Brottsskadelagen (1978:413)

Diskrimineringslagen (2008:567)

Folkbokföringslagen 1991:481)

Förvaltningslagen (1986:223)

Hälso- och sjukvårdslagen (1982:763)

Lag (1982:316) med förbud mot könsstympling av kvinnor

Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga

Lag (1988:688) om kontaktförbud

Lag (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall

Offentlighets- och sekretesslag (2009:400)

Patientsäkerhetslagen (2010:659)

Skollag (2010:800)

Socialtjänstlagen (2001:453)